

Bahreyn'de İlk Sünnî Hanedanlık: Cebrî Emîrliği

The First Sunni Dynasty in Bahrain: The Jabri Emirate

Yasin KURNAZ¹

Geliş Tarihi (Received): 07.07.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 24.10.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Cebrîler önceki yönetimlerin aksine Bahreyn beldelerindeki ilk Sünnî hanedanlıktır. Burada Cervânî hanedanlığını 820/1417 senesinde yıkarak iktidara gelen Cebrîler Bahreyn beldeleri, Necid ve Uman'da hâkimiyet sağlamış, Basra Körfezi ticaretini yöneterek hem ekonomik hem de askeri güce ulaşmıştır. Uman'ın batı sahillerindeki limanlardan ihraç edilen inci, Lahsâ'nın meşhur Arap atları gibi ürünler yarattığı ekonomik hareketlilik, körfezin karşısındaki Hürmüz Emîrliği'yle pek çok çatışmanın sebebi olmuştur. Basra Körfezi ticareti Hindistan'a gelerek burada bir koloni kuran sömürgeci Portekizlilerin de dikkatini çekmiştir. Cebrîler sömürgeci Portekizlilere karşı Mekke Şerîfinin, yarımada'nın bazı kabilelerinin ve Osmanlıların desteklediği ordusuyla körfezi savunmaya çalışmışlardır. Ancak iç çekişmeler ve Osmanlıların müdahalesiyle yıkılmışlardır. Körfezdeki en etkin hanedanlık olan Cebrîlerle ilgili Türkiye'de hiç çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla 8/14. asrın ortalarından 10/16. asrın başlarına kadar bölge tarihinde bir kapalılık bulunmaktadır. Tabiatıyla çalışmamıza konu olan hanedanlığın ve yaşadığı dönemin araştırılmaya ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Çalışmamızda bahsi geçen dönemin aydınlatılması ve o dönem bölgeye akın eden Portekiz saldırılarına, Osmanlıların ve yerel Arapların mücadelesine bir nebze ışık tutulması amaçlanmıştır. Konumuz Arapça kaynaklardan daha fazla yararlanılarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla araştırmamızın Portekiz başta olmak üzere batılı kaynakların gözünde konunun nasıl değerlendirildiğini bildiren daha kapsamlı çalışmalara bir basamak olduğu ifade edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Cebrî Emîrliği, Bahreyn, Portekiz, Evâl Adası.

&

Abstract: Unlike previous administrations, the Jabrids were the first Sunni dynasty in the Bahraini provinces. The Jabrids, who came to power by overthrowing the Jarwanid dynasty in 820/1417, established dominance in the Bahraini provinces, Nejd and Uman, and achieved both economic and military power by managing the Persian Gulf trade. The economic dynasty created by products such as pearls exported from the ports on the western coast of Uman and the famous Arabian horses of Lahsa caused many conflicts with the Emirate of Hormuz across the gulf. The Persian Gulf trade also attracted the attention of the colonial Portuguese, who came to India and established a colony there. The Jabrids tried to defend the gulf against the colonial Portuguese with their army supported by the Sherif of Mecca, some tribes of the peninsula and the Ottomans. However, they collapsed due to internal strife and the intervention of the Ottomans. No study has been conducted in Turkey on the Jabrids, the most influential dynasty in the gulf. Therefore, there is a void in the history of the region from the middle of the 8th/14th century to the beginning of the 10th/16th century. Naturally, it was seen that the dynasty that we are studying and the period in which it lived needed to be investigated. Our study aims to shed light on the period in question and to shed some light on the Portuguese attacks that invaded the region at that time and the struggle of the Ottomans and local Arabs. Our subject was prepared by making more use of Arabic sources. Therefore, it should be stated that our research is a step towards more comprehensive studies that report how the subject was evaluated in the eyes of Western sources, especially Portuguese.

Keywords: Islamic History, The Jabri Emirate, Bahrain, Portugal, Awal Island.

Atıf/Cite as: Kurnaz, Yasin. "Bahreyn'de İlk Sünnî Hanedanlık: Cebrî Emîrliği". *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 463-482. doi: 10.33931/dergiabant.1534523

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yasin Kurnaz, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yasinkurnaz@ohu.edu.tr.

1. Giriş

Günümüzdeki Bahreyn Devleti'nin bulunduğu ada tarihte Evâl Adası olarak geçmektedir. Behreyn beldeleri denildiğinde ise sınırlar bu adanın çok daha dışına taşmaktadır. Arap Yarımadası'nın doğusundaki Lahsâ, Katîf şehirleri başta olmak üzere günümüzdeki Katar dâhil Basra Körfezi'nin batı kıyılarının çoğu anlaşılmaktadır. Burasının hem Abbâsiler hem de Selçuklular döneminde diğer yerleşim yerlerine nazaran kontrolünün biraz daha zor olduğu görülmektedir. Karmatîlerin pek çok yerde hâkimiyetlerini kaybetmelerine rağmen sözü edilen beldelerde daha uzun yaşaması aynı sebeptir. Nitekim Karmatîlerin yıkılmasında da esas rolü Selçuklular ve Abbâsiler değil bölgenin yerel Araplarından bir hanedanlığın başarması sözü edilen teze bir başka delildir. Karmatîlerden sonra bölgede art arda kurulan hanedanlıklar da Karmatîler gibi Şîî karakterde olmakla birlikte çalışmamızın konusunu oluşturan Cebriîler, Bahreyn beldelerindeki ilk Sünnî hanedanlıktır.

Konu hakkında Türkiye'de herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Buna bir istisna olarak TDV İslam Ansiklopedisindeki Abdülkerim Özaydın'ın kaleme almış olduğu "Cebriîler" başlığı gösterilebilir.² Bir ansiklopedi maddesi olması itibarıyla konu oldukça kısa ele alınmıştır. Ülkemizde 8/14. asrın ortalarından 10/16. asrın başlarına kadar bölge tarihi hakkında herhangi bir çalışma olmaması konunun araştırılmaya olan ihtiyacını ve önemini arttırmıştır. Osmanlıların Basra'yı fethinin ardından Arap Yarımadası'nın doğu kıyılarına seferler düzenleyerek imparatorluklarına dâhil edildiğini içeren bazı araştırmalar kısmen Cebriîlerle temas halinde görünse de çalışmamıza konu edindiğimiz hanedanlık hakkında neredeyse hiçbir bilgiye yer vermemiştir.³ Araştırmamız Arapça kaynakların yanı sıra bölgedeki ilmi araştırmaların bazılarında istifade edilerek hazırlanmış ve bu da çalışmamıza yerel araştırmacıların konu hakkındaki bakış açılarını görme imkânı sağlamıştır.⁴ Cebriîler, Portekizli sömürgecilerin Basra Körfezi'ne girmek istediği bir dönemde yaşamaları itibarıyla Batılı tarihçi ve seyyahların da kalemlerine yansımıştır.⁵ Ancak çalışmamızın hacim bakımından daha genişleyeceği ve bir makalenin sınırlarını aşacağı düşüncesiyle batılı tarihçilerin eserlerinden yeterince istifade edilmediği ve konunun Batılıların gözünden yeni bir çalışmaya açık olduğu itiraf edilmelidir.

2. Cebriîlerin Kuruluşu

Emîrliğin kurucusu Zâmil b. Hüseyin b. Nâsır b. Cebri'dir. Aslen Necid bölgesinden olan Zâmil, Benî Ukayl b. Âmir b. Sa'saa'dandır ve kabilesi soy itibarıyla Adnan'a kadar uzanır.⁶

² Abdülkerim Özaydın, "Cebriîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/ 205.

³ Zekerîya Kurşun, "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Aralık 2018), 1-27; Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi* 31 (Haziran 2011), 65-146; Salih Özbaran, "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *Tarih Dergisi* 25 (Haziran 2011), 51-72.

⁴ Buna örnek olarak bk. İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hüzmüzi'l-'Arabiyye* (Re'sülhâyme: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Vesâikiyye, 2000); Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc ve Şarki'l-Cezîreti'l-'Arabiyye el-Müsemâmâ İklîmü Bilâdi'l-Bahreyn* (Kahire: Mektebetü Medbüli, 2006); Ebû Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime fi'l-Ahsâ* (Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1983); Abdüllatif en-Nâsır Humeydân, "Târîhu's-siyâsi li İmâretü'l-Cebbûr fi Necid ve Şarki'l-Cezîre", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adâb* 17. sayı (1981); Abdullah b. Muhammed el-Bessâm, *Tühfetü'l-müşâtâk fi ahbâri Necid ve'l-Hicâz ve'l-İrâk*, thk. İbrahim el-Hâlidî (Kuveyt: b.y. 2000).

⁵ Batılı seyyahlar ve batı dünyasında araştırmalar incelendiğinde Cebriîler hanedanlığı hakkında daha geniş çapta bir araştırmanın yapılmasını mümkün kılacak eserler bulunmaktadır. Bu eserlere örnek olarak bk. Marco Polo, *er-Rihâletü Nikolay Marco Polo*, Arapçaya Çev. Abdülazîz el-Câvid (Kahire: Esdârü'l-Hey'eti'l-Misriyye, 1995-1996); Alfonso de Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil li 'Amâli Alfonso de Albuquerque*, Arapçaya Çev. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh (Ebûzabî: el-Mecmeu's-Sikâfi, 2000); Pedro Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira, With His "Kings to Hormuz" and Extracts From His "Kings of Persia"*, İngilizceye Çev. William F. Sinclair (London, 1902); Caskel Werner, *Eine Unbekannte Dynastie in Arabien* (Leiden, 1949).

⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, ts.), 1/190; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb* (Beyrut: Dârü'l-Küttâbi'l-Lübânîyyîn, 1980), 106; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fi şmâ'ati'l-inşâ'* (Beyrut: Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, ts.), 7/397; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Ķalâ'idü'l-cümân fi't-ta'rif bi-Ķabâ'ili 'Arabi'z-zamân*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: Dârü'l-Küttübi'l-Misrî, 1982); Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, thk. Komisyon (Beyrut: Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1983), 290-291, 483; Zeynüddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Abdilkâdir el-Cezîrî, *Düerü'l-ferâ'idü'l-munazzama fi ahbâri'l-hâc ve tarîkı Mekketel-mu'azzama* (Kahire: Matbaati's-Selefiyye, 1965), 316; Mustafa Fayda, "Benî Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/66-67; Humeydân, "İmâretü'l-'Usfuriyyîn", 71-72.

Cebrîler Bahreyn beldelerinde Cervânîlerin zayıflamasıyla birlikte kendisini göstermeye başlamıştır. Lahsâ ve çevresinden başlamak üzere Bahreyn beldelerini ele geçirmişlerdir. Ancak bunun hangi tarihlerde gerçekleştiği konusunda net bilgi vermek zordur. Zira bölgede Hürmüz Emîrliği'nin iktidarı elinde tuttuğuna dair bilgiler vardır.⁷ Cebrîler bölgeyi Cervânîlerin elinden aldığı bilgisi, bölgedeki Hürmüz Emîrliği iktidarının yerel aşiretlerle sürekli el değiştirdiği kanaatine götürmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Cebrîler 820/1417 senesine yakın bir dönemde Lahsâ'da Cervânîlerin iktidarına son vermişlerdir. Sonraki dönemde hükümdar olacak Ecved b. Zâmil'in 821/1418 yılında burada doğduğu bilgisinden hareketle tarihin 820/1417'yi çok geçmediği kanaatine varılabilir.⁸ Hemen bir yıl sonra yani 821/1418 yılında da Cebrîler, Seyf b. Zâmil'in ordu komutanlığında Katîf'i ele geçirmiş ve bölgedeki tek hâkim hanedan olmuştur.⁹

Cebrîleri Seyf b. Zâmil b. Hüseyin'in kurduğuna dair verilen bilgiye¹⁰ ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Zira emîrliğin ilk sultanı olarak Seyf'in babası Zâmil b. Hüseyin'in ismi geçmektedir. Kâtîf'e düzenlenen harekâta ordu komutanı olan oğlu Seyf, anlaşıldığı kadarıyla Lahsâ'nın fethinde de gayret etmiş ve adı belki de bu sebeple babasının yerine anılmıştır. Seyf'ten sonra iktidara kardeşi Ecved geçmiştir ki emîrliğin kurulduğu tarihle Zâmil'in iktidara geldiği tarih olan 875/1470 senesi arasında 55 sene vardır. Takdir edilecektir ki bu süre, bir emîrin iktidar süresi için oldukça uzundur. Cebrîler Zâmil b. Hüseyin tarafından 820/1417'de kurulmuş ve Zâmil b. Hüseyin'den sonra iktidara oğlu Seyf geçmiştir. Zâmil b. Hüseyin'in ve Seyf b. Zâmil'in kaç yıl yönettikleri tespit edilememekle birlikte, ikisinin toplam süreleri 55 senedir.

Bahreyn beldelerinde iktidarlarını sağlama alan Zâmil b. Hüseyin ve önemli komutanlarından olduğunu anladığımız oğlu Seyf, Arap Yarımadası'ndaki hâkimiyet alanlarını genişletmeye başlamışlar ve kendilerinden sonraki emîrlere de bu politikayı devam ettirmişlerdir. Şimdi Arap Yarımadası'ndaki Necid, Uman, Hicaz gibi bölgelerle Cebrîlerin ilişkilerini değerlendirelim.

3. Cebrîlerin Arap Yarımadası'ndaki Hâkimiyet Alanları

Bahreyn beldelerini ele geçiren Cebrîler yarımada'daki hâkimiyet alanlarını genişletmek için harekete geçmişlerdir. Cebrî hanedanlık Necid ve Uman'a seferler düzenlemişler ve siyasi hayatları boyunca bu bölgelerde kalmayı başarmışlardır. Şair Cuaysen el-Yezîdî, Mukrin b. Ecved hakkında yazdığı methiyesinde onu, Kays Aylan kabilesinin sultanı, Necid, Necid çevresi ve Hacriyemâme'nin hâkimi olarak zikretmiştir. Kaynaklarımızda ise Cebrî emîrlerin hâkimiyet alanı Necid ve çevresi, Lahsâ, Katîf,

⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, thk. Hasan Habeşî (Mısır: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1389/1969), 3/102; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 245; İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabîyye*, 2/151-153; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 431. Humeydân'ın Müneccimbaşı Ahmet Dede'den nakille aktarımı ve geniş bilgi için bk. Humeydân, "İmâretü'l-'Usfûriyyîn", 113; Yasin Kurnaz, "Bahreyn Beldelerinde Usfûrîler Emîrliği", *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 23/2 (Aralık 2023), 610-611.

⁸ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 438.

⁹ Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idü'l-munazzama*, 316; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi*, 1/190; Âl-i Abdülkâdir Muhammed b. Abdullah Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefîd bi târihi'l-Ahsâi'l-kadîm ve'l-cedîd* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987), 119-120; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Heccer* (Suudî Arabistan: Ahsâ, 1992), 2/187; Ebü Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime fi'l-Ahsâ*, 1/205; İbrâhim b. Ali Zeynü'l-Âbidîn el-Hıfzî, *Târîhu Asîr ru'yetün târihiyyetün hilâle hamsete kurûn* (Riyad: Dârü'l-Eymân, 1413/1992), 51-52; Abdüllatîf en-Nâsir Humeydân, "Târîhu's-siyâsî li İmâretü'l-Cebbûr fi Necid ve Şarki'l-Cezîre", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adâb* 17. sayı (1981), 39-41.

¹⁰ Özaydın, "Cebrîler", 7/ 205.

Evâl ve Uman olarak belirtilmektedir.¹¹ Cebrî hâkimiyetinin Necid bölgesi ve Lahsâ'dan ibaret olduğu zikredilse de¹² bu bilgi kanaatimizce isabetli değildir.

3.1. Necid'de Cebrî Hâkimiyeti

Lahsâ ve Katîf'ten sonra Cebrîler Necid'e hareket etmiştir. Cervânîleri yıkmadan önce Necid'in belli bölgelerinde hâkimiyetlerini sağlayan Zâmil b. Hüseyin¹³ 851-852/1447-1448 senesinde Necid bölgelerinden Vâdiddevâsir ve Harc'a saldırmış burada 20 gün kalıp Lahsâ'ya dönmüştür. 855/1451 Necid'de hala hâkimiyet sağlayamadığı bölgelere doğru yeniden harekete geçerek bölgedeki iktidarını güçlendirmiştir.¹⁴ 866/1461'de Necid'e bir kez daha saldırmış ve buradaki ticaret yollarının tamamını ele geçirmiştir. Aslen buralı olması, halkın desteğini alması ve bölge halkını asker kaynağı olarak görmesi¹⁵ Necid seferlerinin diğer sebepleri olmalıdır.

Zâmil b. Hüseyin'den (820/1417-?) sonra da Necid üzerindeki hâkimiyet artmaya devam etmiştir. Seyf b. Zâmil döneminde Necid'deki Âl-i Âli Cebrîlere katılmıştır. Muhtemelen aralarındaki ittifakın bir sonucu olarak Seyf, Âl-i Ali'den Mânî' b. Rebîa'yı Hacrülyemâme'ye vali olarak atamıştır. Seyf'ten sonra iktidara gelen kardeşi Ecvad döneminde de Mânî' görevine devam etmiştir. Ancak bir süre sonra Ecvad bu bölgeye oğlu Mukrin'i vali olarak atamıştır. Mukrin, Hacrülyemâme'yi Necid bölgesinin başkenti haline getirmiş, aldığı emniyet tedbirleriyle bölgede hayvancılığı geliştirmiş, özellikle at yetiştiriciliği için burayı özel bir çiftlik haline getirmiştir. Hatta bu sebeple bölgeye "Mukrin'in Bahçesi" anlamında "Riyâdü Mukrin" denmeye başlanmıştır. Bu isim zamanla kısaltılmış olarak Riyad olmuştur.¹⁶ 875/1470-912/1506 senelerinde iktidarda kalan oğlu Ecvad b. Zâmil, 879/1474 yılında Avâzim ve Za'b kabilelerinin yaşadığı vadilere saldırmıştır.¹⁷ Ecvad 887/1482 de Ecvad, Necid'in Harc Vahası'ndaki bir isyan sebebiyle harekete geçerek bölgede sükûneti sağlamıştır. Yine 890/1485 ve 893/1488 yıllarında da Ecvad'ın Necid'e seferleri kaydedilmiştir.¹⁸

893/1488 ile 900/1494 arasında gerçekleştiğini tahmin ettiğimiz dönemde Necid bölgesindeki Devâsir'de çıkan isyan bastırılmıştır.¹⁹ 900/1494-1495'te yerli halktan bir grubun gerçekleştirdiği isyan Ecvad b. Zamil tarafından bertaraf edilmiş, ardından çevre yerleşim yerlerine saldırılarak yüklü miktarda ganimet alınmıştır.²⁰ Bölgede çıkan isyanlar içerisinde Devâsir kabilesini, saldırgan tutumu açısından diğerlerinden ayırmak gerekir. Zira 10/16'ncı asırda gerek yalnız gerekse bazı kabilelerle ittifak haline geçerek Lahsâ'nın taşrasındaki yerleşim yerlerine sık sık saldırılar düzenlediğinden bahsedilmiştir.²¹ 902/1496'da ve 934/1527'de bazı kabilelerin desteğini de alarak Füdûl kabilesi kabilelerine düzenlediği

¹¹ Cebrî, *Dürerü'l-ferâ'idü'l-munazzama*, 316; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrut: Dâri'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 3/225; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190; Ahsâi, *Tuhfetü'l-müstefid*, 119-120; Şuayb b. Abdülhamîd ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir bi tekmeleti müt'ati'n-nâzir* (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1365/1945), 131; Ebü Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime fi'l-Ahsâ*, 1/205; İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 51-52; Humeydân, *Târîhu's-siyâsi li İmâreti'l-Cebbûr*, 39-41. İbrâhim el-Hıfzî'nin *Târîhu Asîr* ve Şuayip ed-Dûsirî'nin, *İmtâ'u's-sâmir* isimli eserleri hakkında ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Bu açıdan başka rivayetlerle çelişmeyen, tarihi gerçekliklere ters düşmeyen aktarımlarını çalışmamıza almakta bir sakınca görmedik. Sözü edilen eserler hakkındaki eleştirilerden bir kısmı için bk. Al-Jazirah Corporation, "Kitâbü Târîhu Asîr beyne'l-Hakîkati ve't-Tezvir" (Erişim 22 Ocak 2024); Al-Jazirah Corporation, "Hakâiku ve bi'l-Vesâiku fi Nisbeti Kitâbü İmtâ'u's-Sâmir ilâ Ğayri Müellifihî Şuayb" (Erişim 22 Ocak 2024).

¹² İbn Bessâm, *Tuhfetü'l-müşâtâk*, 34-66; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/187-188.

¹³ İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 52.

¹⁴ Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 200; İbn Bessâm, *Tuhfetü'l-müşâtâk*, 34-66; Ali Ebü Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", *Mecelletü'l-Vesîka*, 3. Sayı, 1983, 87.

¹⁵ İbn Bessâm, *Tuhfetü'l-müşâtâk*, 34-66; Humeydân, *Târîhu's-siyâsi li İmâreti'l-Cebbûr*, 45.

¹⁶ Riyâd-ü Mukrin ifadesi Benî Lâm'ın 935/1528'de Necid'i istilasından sonra Riyad diye kısaca söylenmeye başladı. bk. Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 231.

¹⁷ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 5/40-41; Humeydân, *Târîhu's-siyâsi li İmâreti'l-Cebbûr*, 62; Ebü Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime*, 1/208.

¹⁸ İbn Bessâm, *Tuhfetü'l-müşâtâk*, 34-66; Humeydân, *Târîhu's-siyâsi li İmâreti'l-Cebbûr*, 59; Mey bint Abdilazîz el-İsâ, *el-Hayâtü'l-İlmiyye fi Necd münzü Kıyâmi Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb ve hattâ Nihâyeti'd-Deoleti's-Suûdiyye* (Riyad: Dâratü'l-Meliki Abdülazîz 1997), 10.

¹⁹ Humeydân, *Târîhu's-siyâsi li İmâreti'l-Cebbûr*, 59-60.

²⁰ İbn Bessâm, *Tuhfetü'l-müşâtâk*, 34-66; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/188; Ebü Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime fi'l-Ahsâ*, 1/208-209; Ali Ebü Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 90.

²¹ İbn Bessâm, *Tuhfetü'l-müşâtâk*, 34-66; Mey bint Abdilazîz el-İsâ, *el-Hayâtü'l-İlmiyye*, 12.

saldırı, 940/1533'te Aneze kabilesinin kafilesine, 976/1568'te Aneze, Füdûl ve Âl-i Muğîre kafilelerine düzenlediği saldırılar zikredilmektedir. Necid bölgesinde Devâsir kabilesinin direnişinden kaynaklanan sorunlardan dolayı 967/1559'da Füdûl kabilesi Âl-i Muğîre, Sebî' ve Âl-i Kesîr'le ittifak kurmuş, aralarında çıkan çatışmalardan ilk ikisinden Füdûl kabilesi ittifakı galip gelse de 998/1589'daki çatışmadan Devâsir, zaferle ayrılmıştır.²²

Cebrîlerin Necid hâkimiyeti için yürüttükleri politikalarının devam ettiği Mukrin b. Ecved döneminde düzenlenen pek çok saldırının varlığından anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi 916/1510-1511 yılında gerçekleşmiştir. 929/1522'de ise sultan Nâsir b. Muhammed b. Ecved'in de Necid'de sükûneti sağlamak için bir harekâtından söz edilmiştir.²³

Karşılıklı saldırıların temel amacı ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti ele geçirmektir. Zira hac yolları ve aynı güzergâhta hareket eden ticaret, bölgedeki en önemli geçim kaynağıdır. Buradaki ekonomik gelirin çevre kabileler için ehemmiyeti büyüktür. Bölgedeki hem Cebrîler hem de selefleri olan Uşûrîler ve Cervânîler esas itibarıyla hepsi aynı kabilenin yani Ukayl b. Âmir'in birer kolu olup güçlerini burada dönen ticarettten almaktadır.²⁴

Cebrî sultanların Bahreyn ve Necid bölgesi ticaret yollarını emniyetini sağlamaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu ticarî yolu canlı tutmak için Hac kabilelerinin başkanlığını bizzat kendileri yapmışlardır. Örneğin 893/1488'de Ecved b. Zâmil Devâsir bölgesindeki kontrolü sağlamak için çıktığı seferin akabinde Hac vazifesini de yerine getirmiştir.²⁵

3.2. Uman'da Cebrî Hâkimiyeti

Uman sahil şeridinin o yıllarda Hürmüz Emîrliğinin hâkimiyetinde olduğu, içerilerde ise mahalli yöneticiler vardır.²⁶ Cebrîler Hürmüz Emîrliği'nin elinden Uman'ın bazı şehirlerini alarak bölgede söz sahibi olmuştur. Cebrîler Uman'a geldiklerinde bölgede Hürmüz Emîrinin yeğeni I. Salgurşah bulunmaktadır. 880-911/1475-1505 yıllarında hükümdar olan I. Salgurşah'la girdiği mücadeleden galip ayrılan Ecved b. Zâmil, Uman'ı Cebrî sınırlara dâhil etmiştir.²⁷

Portekizli denizci Alfonso de Albuquerque, tuttuğu kayıtların çeşitli bölümlerinde Cebrîlerin Uman'daki hâkimiyetinin sınırları hakkında bilgi vermiştir. Örneğin ona göre Uman'ın, Suhâr, Hurfakan, Maskat, Kalhat şehirlerini vasfederken bu iç bölgelerin Cebrîlerin hâkimiyetindedir.²⁸ Ayrıca Fertek²⁹ ve Zafar'ı da Cebrî sınırlarına eklemiştir.³⁰

²² İbn Bessâm, *Tühfetü'l-müşâk*, 34-66; Mey bint Abdilazîz el-Îsâ, *el-Hayâtü'l-İlmiyye*, 12.

²³ Mey bint Abdilazîz el-Îsâ, *el-Hayâtü'l-İlmiyye*, 12; Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 90; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 446. Mukrin b. Ecved Necid bölgesindeki zaferleri hakkında şair el-Cuaysen el-Yezîdî'nin şiirleri için bk. Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 447.

²⁴ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi*, 9/256-275; İbn Bessâm, *Tühfetü'l-müşâk*, 34-66; Humeydân, "Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr", 34, 58-61; Mey bint Abdilazîz el-Îsâ, *el-Hayâtü'l-İlmiyye*, 12.

²⁵ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi*, 1/324, 5/40-41; Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzama*, 343; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefîd*, 120; ; Ebû Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime*, 1/206; Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 60.

²⁶ İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/65.

²⁷ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi*, 1/190; Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzama*, 316. Bazı görüşlere göre Cebrîler Uman bölgesini Nebhânîlerden almıştır. Bölgenin yerel halkından bir yönetici seçmiş ve ondan kendisine her sene ödeme yapmasını istemiştir. Nebhânîler kimi zaman bu yöneticilere karşı isyan etmişlerdir. Ecved b. Zâmil Nebhânîlere karşı, kendisine bağlı valileri desteklemiştir. Çıkan isyanların her bastırılmasından sonra Cebrîlere yapılan ödeme artmış ve Cebrîler Uman topraklarındaki hâkimiyet alanlarını genişletmişlerdir. Kimi zaman Nebhânî isyanlarının Hürmüz Emîrliği'nin desteğiyle başarıya ulaşmıştır. Ancak siyasi istikrarsızlık ve Nebhânî hükümdarın bazı gayr-ı ahlakî tutumları yönetimin yeniden yerel halktan olan idarecilerin eline geçmesini kolaylaştırmıştır. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Ebû Süleymân Muhammed b. Âmir b. Râşid el Ma'velî el-Üfevî, *Kıssan ve ahbârün cerat fî Umân*, thk. Saîd b. Muhammed b. Saîd el Hâşimî (Uman: Vizâretü's-Sikâfeti ve t-Türâs, 2014), 185-199; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 453-460. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Uman'daki siyasi istikrarsızlık ve halkın kendi arasında yaşadığı sorunlar idarecilerin bazı olumsuz tutumları, dışardan iç siyasete müdahaleler, Cebrîlerin Uman'da hâkimiyet sağlamasını kolaylaştırmıştır.

²⁸ Albuquerque, Cebrîler ile Hürmüz Emîrliği'nin iyi ilişkiler kurduğunu ve aralarının ilk açıldığında Cebrîlerin Suhâr'a saldırdığını ama Suhâr'ın kalelerinde korunmayı başardığını kaydeder. Uman içlerinde halkın ok, mızrak, sopa kullanan ve bir kısmı atlı bedevîler olduğu, Cebrîlerin ise iyi ve hızlı atlara bindikleri detayını verir. bk. Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/192. Albuquerque,

Cebrî hâkimiyetinden sonra da Uman'da iç çekişme uzun süre devam etmiştir. İktidarın sık sık değişmesi dış müdahalelerin kolaylaşmasına ve Uman halkının vergi vermek suretiyle daha da zor durumda kalmasına neden olmuştur. Ecvad tarafından atanan, yerli halktan Ömer b. el Hattâb el- Harûsî'den önce beş idarecinin art arda gelmesi belki de Uman'daki siyasi istikrarsızlığı göz önüne seren en iyi örnektir.³¹

Cebrîler Ömer b. el-Hattâb el-Harûsî döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de tarım ürünlerinden vergi almaya devam etmişlerdir. Zaman zaman vergi yükünden kaçmak isteyen halka güç kullanmakta tereddüt göstermemişlerdir. Yaşanan iç çekişmelerin ve çevredeki yağma amaçlı saldırılara hazır kabilelerin varlığı, Uman halkını kendilerini korumayacaklarına inandıkları Cebrîlerle anlaşma yoluna sevk etmiştir. Zira Cebrîlerin bölgede en güçlü kabile olması, Uman halkının onları askeri anlamda koruyabileceklerine inanmasını sağlamıştır. Nitekim hasat zamanı gerçekleşen yağma saldırıları, halkın senelik ürünlerini kaybetmesine ve seneyi geçirmekte zorlanmalarına neden olmuştur. Cebrîlere her sene vergi veren halk kendini kısmen güvencede hissetmeye başlamıştır.³²

3.3.1. Zafâr'da Cebrî Hâkimiyeti

Cebrîlerin Uman'daki hâkimiyeti söz konusu olunca Zafâr, Maskat, Suhâr ve Kalhat şehirleri, limanları itibarıyla ön plana çıkmaktadır. Özellikle Zafâr daha aktif bir ticarete sahiptir. Muhammed Mahmud Halil'in B. Miles ve 10/16. asırda bölgeye seferler düzenleyen Portekizli denizci Alfonso de Albuquerque'den yaptığı alıntılarda Cebrîlerin Uman'ın Zafâr, Kalhat, Maskat gibi bazı şehirlerine hükmettiğini ve buralarda at yetiştirdiklerini bildirmektedir.³³ Zafâr, Uman'ın güneyinde Hint Okyanusu'nda, diğerleri Basra Körfezi'nde limanlara sahiptir.

Cebrîlerin Uman'da hükmettiği yerlerden Zafâr, Hindistan, Basra Körfezi ve Kızıldeniz hattında Cebrîlerin at ihraç etmek için kullandığı önemli bir merkezdir. Basra Körfezi'ne girmek istemeyen tüccarlar için Zafâr iyi bir alternatiftir. Burada limana yanaşan gemiler Basra Körfezi'ne girme ihtiyacı hissetmemeye başlamışlardır. Bu ticaret Portekizli denizcilerin de iştahını kabartmıştır.³⁴ Basra Körfezi'ne girmeyip ticaretini Zafâr'da yapan tüccarların malları kara yoluyla içerilere taşınmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu kara yollarından biri Uman'ın Basra Körfezi kıyısında giden batı sahilleri yolu iken diğeri Necid'den başlayıp Devâsir vadisinden geçen yoldur. Nitekim Devâsir vadisinde sık sık isyanlara sebep olan da işte bu yoldur.³⁵ Necid'den başlayan ve Devâsir vadisinden geçen bu yol bir ayda kat edilebilmektedir.³⁶

3.3.2. Kalhat Maskat ve Suhâr'da Cebrî Hâkimiyeti

Kalhat, Maskat ve Suhâr Uman'ın batısındaki sahil şehirlerindedir. Cebrîler, Uman'ın içlerini ele geçirdikten bir süre sonra Uman'ın sahil şehirlerine de yönelmişlerdir. Zira buradaki limanlar körfez ticaretindeki hâkimiyetin anahtarı konumundadır. Kalhat ve Maskat başta olmak üzere sahil şehirlerinde³⁷ Portekiz tehlikesi ortaya çıktığında Cebrîlerin hâkimiyet alanı Hürmüz Emîrliği'nin elinde olan Uman sahillerine uzanmıştır.³⁸

Hurfakan'a saldırdığı bölümü anlatırken Uman'ın iç bölgelerinin tamamını Cebrîlerin hâkimiyetinde bulduğunu, Kalhat'ı anlattığı kısımda da şehrin Cebrîlere ait olduğunu kaydeder. bk. Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/163, 203.

²⁹ Fertek, Uman'ın güneyinde bir sahil şehir olup Zafâr yakınlarında ve Yemen sınırındadır. Bilgi için bk. İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/169.

³⁰ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/183-184. 452.

³¹ Ma'velî, *Kısasun ve ahhârün cerat fi Umân*, 191.

³² İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/74-75; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 189. Ecvad b. Zâmil'in Ömer b. el-Hattâb'ı Uman'ın içlerine vali olarak ataması, buradan vergi alması ve bazı tarihlerin aktarımı konularında bazı farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı eserler Ecvad b. Zâmil'den bahsetmez ve bunun yerine Nebhanîlerin hâkimiyetini aktarır. Ma'velî, *Kısasun ve ahhârün cerat fi Umân*, 191; Serhân b. Saîd el-Ezkevi, *Keşfü'l-Ğumme el-Câmiu' li Ahhârî'l-Ümme*, thk. Muhammed Habib Salih ve Mahmud b. Mübarek es-Süleymî (Maskat: b.y., 2013), 3/181-183; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 454.

³³ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 463.

³⁴ Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 61.

³⁵ İbn Bessâm, *Tühfetü'l-müşâk*, 34-66.

³⁶ Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 61.

³⁷ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/184. Muhammed Mahmud Halil bazı Portekizli müelliflerin eserlerinden hareketle Portekizlilerin Suhâr limanına 913/1507'de saldırdığını ve bölgeye oraya 18.000 askerle Cebrîlerin geldiğini bildirir. Maskat

Cebrîler bununla da yetinmeyerek Basra Körfezi'ne bir kapı olarak görülen ve körfezin karşısında bulunan İran şehri Benderabbas'a da başarısız bir saldırıda bulunmuşlardır. Ayrıca Portekizli denizci Alfonso de Albuquerque 913/1507'de Maskat'ı ele geçirmek isteyince Cebrîler Maskat'a yardım için harekete geçmiş, bu sırada Suhâr, Uman'ın içlerinden gelen yerli Arapların da bulunduğu grup tarafından bir baskıyla karşı karşıya kalmıştır. 929/1522 senesine gelindiğinde Cebrî Emîr Hasan b. Saîd, Hürmüz Emîrliği'ne karşı bir isyan başlatmış, 300 süvari, 4000 piyadeden oluşan ordusu ve Portekizlilerle kurduğu ittifakla Suhâr'ı ele geçirmiştir.³⁹

Netice itibarıyla denilebilir ki Cebrîler Uman'daki iç huzursuzluktan yararlanarak gerek iç gerekse sahil bölgelerindeki ekonomik hayatı ele almayı başarmakla⁴⁰ birlikte tam olarak siyasi kontrol sağlamaları mümkün olmamıştır.

4. Cebrîlerin Dış İlişkileri

Buraya kadar Cebrîlerin sınırları tespit edilmiştir. Şimdi ise çevresindeki siyasi oluşumlarla münasebetleri incelenmeye çalışılmıştır.

4.1. Cebrîlerin Hicaz Bölgesiyle İlişkileri

Hicaz'ın Müslümanlar nezdindeki önemi bilinmektedir. Dolayısıyla Cebrîlerin Hicaz'la ilişkisinin sadece askeri ve siyasi olmakla kalmayıp ilmi ve dini yönlerinin de bulunduğu görülmektedir.

Cebrîler Ukayl kabilesinden gelmektedir. Benî Ukayl'in kabileleri Arap Yarımadası'nın batısının ve Basra Körfezi'nin en büyük ve en güçlü ticari kabilelerindendir. Bu sebeple Cebrîlerin güçlü bir konumu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 823/1420 yılında Cebrîlerin Hicaz'dan Bahreyn'e doğru yola çıkan bir Hac kafilesinden bahsedilir. Sahip oldukları güç, hem kafilenin büyüklüğüne hem de Mekke şerifleriyle Cebrî sultanların yakınlığına işarettir. Bu Hac kafilesine çok sayıda askerin eşlik etmesi yol güvenliğinin Cebrîler tarafından sağlandığını ve kafilede kıymetli malların olduğunu gösterir.⁴¹ Yine 928/1521 yılında sultan Mukrin'in Mekke'ye gelip haccettiği ve inci, misk, lüks kıymetli madenler, anber, renkli ipekler vb. pahalı eşyalar getirdiği kaydedilmiştir.⁴² Bu pahalı malzemeler askeri bir koruma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir.

Cebrîlerin Hicaz'a bazı askeri hizmetleri de olmuştur. 911/1505'te Benî İbrahim olarak kaydedilen bir grup isyancının şehri işgal etmesi üzerine Mekke Şerifi Berekât b. Muhammed, Cebrî Sultan Muhammed b. Ecved'i Mekke'deki isyanı ve işgali bastırmak için yardıma çağırmıştır. 50.000 askerle gelen Cebrîler isyanı bastırarak işgalcileri öldürmüşlerdir. Hac vazifesini yaparak Bahreyn'e dönen Cebrîler⁴³ bölgede isimlerini duyurmuştur. Bu hizmet Cebrîlerin siyasi nüfuzlarına değer katmıştır. Cebrî Sultan Mekke'de pek çok hediye dağıtarak halkın sevgisini kazanmıştır. Hac vesilesiyle orada bulunan yabancı hacılar da memleketlerine dönerek Cebrîlerin isyanı bastırıp emniyeti sağlamasını ve hediye dağıtımıyla gösterilen cömertliği memleketlerinde anlatmışlardır.⁴⁴ Hicaz ve bölge halkının Cebrîlere karşı bir sempatisinin başladığı tahmin edilebilir.

---

limanına düzenlenen Portekizli saldırısında da Cebrîlerin harekete geçtiğini aktarır. Yine 929/1522'deki Suhâr limanında Cebrîlerle Portekizlilerin Hürmüz Emîrliği'ne karşı ittifakından bahsedilir. bk. Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 465.

³⁸ Sâlim b. Hammûd b. Şâmis es-Siyâbî, *İs'âfü'l-a'yân fi ensâbi ehli 'Umân* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1965), 29-30.

³⁹ İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabîyye*, 2/75; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 189; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 465-466.

⁴⁰ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi*, 1/190; Cezîrî, *Dürrerü'l-ferâ'idü'l-munazzama*, 316; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefîd*, 120; Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 87; Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime*, 1/207-209; Humeydân, *Târîhu's-siyâsi li İmâreti'l-Cebbûr*, 54-61; İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabîyye*, 2/74-75.

⁴¹ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi*, 9/256-257; Humeydân, *Târîhu's-siyâsi li İmâreti'l-Cebbûr*, 59-60; Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 90-91.

⁴² Ebû'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Ahmed b. İyâs (Ayâs), *Bedâ'i'u'z-zühûr fi vekâ'i'i'd-dühûr*, thk. Mahmud Mustafa (Kahire: el Hey'etü'l-Misriyye, 1982), 5/431.

⁴³ Abdülkâdir b. Muhammed b. Ahmed b. Ferec, *es-Silâhu ve'l-'Udde fi Târîhi Cidde*, thk. Ali Muhammed Ömer (Port Said: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, ts.), 40-41.

⁴⁴ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi*, 1/190

Cebrîler Hicaz'da var olmaya ve askeri gücünü yerleştirmeye başladıktan sonra derhal bu nüfuzu kökleştirmeye çalışmıştır. Muhammed Mahmud Halil'in oryantalist araştırmacı Caskel'den aktardığına göre Osmanlıların bölgede kendini hissettirmeye başladığı bu dönemde Mekke Şerifinin kızıyla Mukrin b. Zâmil evlenerek bir akrabalık bağı kurulmuştur.⁴⁵

Cebrîlerin Hicaz'a tutkusunda dini sebepler de vardır. Buranın kutsal topraklara ev sahipliği yapması, Hac ibadeti arzusu Cerbîlerin Hicaz'la olan ilişkilerini şekillendirmiştir. Ecvad b. Zâmil Mekke şerifinin talebi üzere Âl-i İbrahim'in saldırılarına karşı Mekke'yi savunmuştur.⁴⁶ Ecvad b. Zâmil, Hac ibadetinin en önemli parçasını burada hediye ve sadaka vermek olarak gören bir kimsedir.⁴⁷ Yine Mukrin 928/1521'de Hac için gittiği Mekke ve Medine'de yaklaşık 50.000 dinar tasaddukta bulunmuştur.⁴⁸ Cebrîler Hac kabilelerini korumuşlar, Hac ibadetini yerine getirmişler ve buralarda bol miktarda tasaddukta bulunarak kutsal topraklara duydukları sevgiyi göstermişlerdir. Bir örnek olarak 893/1487'de Ecvad'ın haccettiği ve yanında yaklaşık 15.000 askeri olduğu, gerçekleştirdiği yardımları gösterilebilir.⁴⁹

Hicaz'la Cebrîler arasında ilmi bir bağ da bulunmaktadır. Cebrî sultanlar Hac için gittikleri Mekke-Medine'yi, toplumlarına hizmet edecek âlimlerle tanışma imkânı olarak da görmüşlerdir. Cebrî Sultanlar burada tanıştıkları ilim adamlarını ve fakihleri Bahreyn'e götürerek Sünnî İslâm'ı, Mâlikîlik özelinde halkın bu konudaki eğitimini ve ihtiyacını gidermeyi amaçlamıştır. Bu durum Cebrîlerin, Şîî olan selefleri Uyûnîler, Uşûrîler ve Cervânîlerin aksine Sünnî-Mâlikî olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁰ Örneğin ilim adamı Kadı Cemaleddin Abdullah b. Fâris İltâzî Mısır'dan Mekke'ye 876/1471'de gitmiş, burada bir dönem yaşadıkdan sonra Ecvad b. Zâmil'in refakatinde Bahreyn'e gelerek 15 sene sultan için devlet işlerinde çalışırken halka da Sünnî-Malîkî din hizmetlerinde bulunmuştur. 893/1487 senesinde de Hac için geldiği Mekke'de vefat etmiştir.⁵¹ Cebrî emîrlerin bu tutumu halkın Sünnî-Mâlikî çizgide tutulması için bir devlet politikası olarak değerlendirilebilir. Ancak esas gayenin halka hizmet olduğu kanaatindeyiz. Buna örnek olarak Cebrî emîrlerden Sâlih b. Yûsuf verilebilir.

Cebrî emîrlerden Salih b. Yusuf ilim tahsili için 927/1521'de Dimeşk'e gitmiş, burada Radiyyüddîn Gazzî (ö. 984/1577) ve oğlu Bedreddin Gazzî (ö. 984/1577)'den eğitim görerek icazet almayı başarmış, fıkıh, hadis, usûl ilimleri ve nahiv alanında söz sahibi olmuştur. Sâlih b. Yûsuf tahsilini tamamladıktan sonra Hac için Mekke'ye, buradan da memleketine dönerek vefat edinceye kadar halkına hizmet etmiştir.⁵²

4.2. Hürmüz Emîrliği ve Cebrî İlişkileri

Cebrîler siyasi arenada ilk olarak Hürmüz Emîrliği'yle karşılaşmıştır. Zira Cebrîler Bahreyn beldelerinden iktidarı, çoğu zaman Hürmüz Emîrliği'ne bağlı olarak hareket eden Cervânîlerin elinden almıştır. Hürmüz Emîrliği Bahreyn beldelerine uzun süre hükmetmiş ve buradaki mahalli idarecilere boyun eğdirmiştir. Ancak Hürmüz Emîrliği'ndeki taht kavgaları ve yerel yöneticilerin taht kavgalarındaki tutumları Cebrîlerin hareketini kolaylaştırarak bölgedeki bazı şehirleri ele geçirmelerine imkân tanımıştır. Hürmüz Emîrliği'nde, iktidardaki Seyfeddin Mehâr'la (820-840/1417-1436) kardeşi

⁴⁵ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 470.

⁴⁶ Abdülkâdir b. Muhammed, *es-Silâhu ve'l-'Udde*, 40-41.

⁴⁷ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190; Cezâîrî, *Dürerü'l-ferâ'idî'l-munazzama*, 316

⁴⁸ İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, 5/431.

⁴⁹ Cezâîrî, *Dürerü'l-ferâ'idî'l-munazzama*, 343; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/334, 5/40-41. Yine Ecvad'ın 30.000 askeriyle 911/1505 veya 912/1506'da haccettiği bilgisine dayanılarak onun Necid vadilerinde karşılaşılacak saldırılara karşı hac kabilelerini koruma arzusu delillendirilir. Geniş bilgi için bk. Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 471-472.

⁵⁰ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190.

⁵¹ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 5/40-41; Humejdân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 62.

⁵² Sâlih b. Yûsuf'un bu eğitim seyahatinde kimliğini gizlediği ve hatta takma isimle adını Abdülkerim olarak takma isimle dolaştığı kaydedilmektedir. Ebü'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-a'yâni'l-mi'eti'l-'âşire*, thk. Halil Mansur (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/215; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el Arnaût-Mahmûd el-Arnaût (Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1986), 8/172-173. Mukrin'in de Mâlikî olduğu kaydedilmiştir. bk. İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, 5/431; Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 95-96.

Fahreddin Turanşah'ın iç çekişmeleri yaşanırken, Cebrîler Bahreyn beldelerinde yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır.⁵³

839/1435'te içlerinde Cebrîlerin de bulunduğu yerel Araplar, Seyfeddin Mehâr'ın babası Kutbettin 3. Tehemten Fîruzşah'tan oğlu Seyfeddin Mehâr'ı azletmesini istemiş ancak Kutbettin 3. Tehemten bunu başaramamıştır.⁵⁴ Oğlu Seyfeddin Mehâr tarafından Kışm Adası'na gönderilen Kutbettin 3. Tehemten, küçük oğlu Fahreddin Turanşah'ı Seyfeddin Mehâr'a isyan etmeye teşvik etmiştir.⁵⁵ Cebrîler, kardeşi Seyfeddin Mehâr'ın elinden iktidarı almak isteyen Fahreddin Turanşah'a Lahsâ'dan atlar, askeri mürettebat vb. başka askeri teçhizat tedarik ederek destek olmuştur. Fahreddin Turanşah'ın gümrük vergisini kaldıracağı, ödeme yapacağı, Bahreyn beldelerinde iç işlere karışmayacağı vaadi, Lahsâ'nın tüccarlarının da kendi tarafına geçmesini sağlamıştır.⁵⁶

Hürmüz Emîrliği'nin içinde bulunduğu bu iç savaş Cebrîlerin Bahreyn beldelerinde söz sahibi olmasına imkân veren ilk olaydır. Hürmüz Emîrliği'ne vergi veren bölgedeki Cervânî iktidarı devirmişlerdir.⁵⁷ Fahreddin Turanşah'ın iktidara gelmesine yardım etmeleri karşılığında Katîf gibi Bahreyn'in bazı sahil şehirleri ve Suhâr, Maskat, Kalhat gibi Uman'ın bazı şehirlerinde yönetime geçmişlerdir. Ayrıca vergi indirimi, gümrük giderlerinin affı, fazladan hibe verilmesini de sağlamışlardır. Cebrîler Hürmüz Emîrliği'ne bağlı bazı şehirleri ele geçirirken bazılarını da vergiye bağlamışlardır. Hürmüz Emîrliği'nde kardeşler arasında savaşla geçen 840-841/1437-1438 yılları arasında Lahsâ, Katîf, Evâl Adası, Necid ve Uman'a kadar sınırları uzanmıştır.⁵⁸

İlerleyen senelerde Hürmüz Emîrliği, iç işlerinde istikrarı sağlayınca kaybettiği bölgeleri almak istemiş, bu da yeni savaşların çıkmasına neden olmuştur. Hürmüz Emîrliği'nde 875/1471'de başlayan bir diğer iç karışıklık döneminde de Cebrîler, Uman'ın bazı şehirlerini ve Bahreyn adalarının kalanlarını sınırlarına dâhil etmişler ve 880/1475'e kadar süren karışıklıklarda, Cebrîler savaşmaksızın Bahreyn beldelerinde daha güçlü konuma gelmişlerdir.⁵⁹

880/1475-1476 yılına gelindiğinde Hürmüz Emîrliği'nde iktidara Mirşah Üveys geçmiştir. Babası tarafından Kalhât'ta vali olarak atanmış bulunan abisi Salgurşah, iktidarın kendisinin hakkı olduğunu düşünerek harekete geçmiştir. Salgurşah 880/1475 yılında yardım için askeri gücünü bildiği Ecved'e başvurmuştur. Ecved, Cebrîlerin Evâl ve Katîf'teki hâkimiyetini kabul etmesi şartıyla ona yardım edebileceğine söz vermiştir. Evâl'deki bazı tarım alanlarını hariç tutan Salgurşah, Ecved'in şartını kabul etmiştir.⁶⁰

Salgurşah Ecved'in katılımından sonra ordusunu bugünkü adı Re'sülhayme olan Culfâr'da toplamıştır. Sultan Ecved, birliklerine komutan olarak, Katar'dan Basra Körfezi boyunca uzanan sahil bölgesi Selvâ'da vali olan oğlu Zâmil b. Ecved b. Zâmil b. Hüseyin'i atamıştır. Cebrî birlikler kara yoluyla Culfâr'a ulaşarak Salgurşah'la birleşmiş ve savaşı kazanmıştır.⁶¹

⁵³ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190; Cezîrî, *Dürrü'l-ferâ'idî'l-munazzama*, 316; İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/151-159; Humejdân, *Târihu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 47-48; Kurnaz, "Bahreyn Beldelerinde Usfûrîler Emîrliği", 610-611; Kurnaz, Yasin, "İbn Hacer El-Askalânî'nin Cervânîler Emîrliği Hakkındaki Rivayetine Ve Bu Rivayet Ekseni Anlatıma Tenkitler", *Tokat İlmîyat Dergisi* 12/1 (Haziran 2024), 186-204.

⁵⁴ İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/151; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 189.

⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, 3/102; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 2/45, 1/173.

⁵⁶ İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/151.

⁵⁷ Cezîrî, *Dürrü'l-ferâ'idî'l-munazzama*, 316; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190.

⁵⁸ Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 120; İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/151; Muhammed Mahmud Halil, *Târihu'l-Halîc*, 481.

⁵⁹ Cezîrî, *Dürrü'l-ferâ'idî'l-munazzama*, 316; Muhammed Mahmud Halil, *Târihu'l-Halîc*, 483; İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/154-155; Muhammed Mahmud Halil, *Târihu'l-Halîc*, 483-484.

⁶⁰ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/184; Sehâvî, *ed-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 120; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 189; İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/155; Humejdân, *Târihu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 48.

⁶¹ Humejdân, *Târihu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 48; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 189; İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/156; Muhammed Mahmud Halil, *Târihu'l-Halîc*, 488-489.

Hürmüz Emîri olan Salgırşah anlaşma gereğince Evâl ve Katîf'i Cebrîlere terk etse de bu şehirlerin emîrlik için önemli bir mali kaynak olması hasebiyle yaptığına pişman olmuştur. Evâl'i ve Katîf'i tekrar almak için hazırlıklara girişmiş ancak emîrlikte yaşanan dâhili problemler, art arda gerçekleşen emîr değişimleri buna engel olmuştur. Bu yıllarda yönetimde ismi ön plana çıkan Vezir Hoca Attâr Baheyne beldelerini yeniden ele geçirmek için harekete geçmiştir. Özellikle deniz kuvvetlerinde olmak üzere 4 sene süren hazırlığın ardından Vezir Hoca Attâr 917/1511'de Bahreyn beldelerine saldırarak Bahreyn beldelerini ele geçirmiştir. Uman sahil şehirlerinde güçlü bir kara ordusu bulunan Cebrîler, Hürmüz Emîrliği'nin Uman'daki hâkimiyetine son vererek onları Bahreyn beldelerine sıkıştırılmıştır. Körfez ticaretinde Uman'daki hâkimiyetinin avantajını kullanan Cebrîler, Hürmüz Emîrliği'ne iktisadi bir darbe de indirmeyi başararak, onların Bahreyn beldelerinden çekilmelerini sağlamış ve bölgeyi tekrar ele geçirmişlerdir. Adı geçen coğrafyanın tamamından Hürmüz emîrliğinin çekilmek zorunda kalmasıyla tüm bölge Cebrîlerin olmuştur.⁶² İlerleyen senelerde Hürmüz Emîrliği Cebrîlere karşı Portekizlilerle birlikte hareket etmiştir. Ancak bu konu Portekizlilerle olan ilişkilerin ve Cebrîlerin yıkıldığı başlıklarda aktarılmıştır.

4.3. Behmenîlerle Cebrîlerin İlişkileri

Behmeniyeye, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Dekken bölgesinde 1347-1527 yılları arasında hüküm sürmüş bir hanedanlıktır.⁶³ Cebrîler, Basra Körfezi'yle Hindistan arasındaki deniz ticaretinden dolayı Behmenîlerle bazı temaslarda bulunmuşlardır.

Behmenîlerle Cebrîler arasındaki ilişkiyi tespit için ilk isim olarak karşımıza Behmenî Emîrliğinin veziri Hâce-i Cihân Mahmûd-ı Gâvân çıkmaktadır. Emîrlikte önemli işler başardığı söylenen vezirin, Ecvad b. Zâmil'e bir konu hakkında yazdığı mektup kaydedilmiştir. Muhammed Mahmud Halil, Nemdihi'nin Kenzü'l-Meânî isimli eserinden nakille mektubu aktarmaktadır:

"İbn Cebr olarak bilinen Şeyh Ecvad'e... Allah'a hamd ve Nebîsine salât ve selamdan sonra... En büyük, en cömert, en yüce, en önde gelen emîre, kara ve denizin kralı Arap ve Acemin hâmisine en temiz selam, saygı ve hürmetlerimi sunarım. Cesur savaşçı ve kılıç ve mızrakla defalarca saldıran... Her yerde en adil hükümdar... Zamanların ve asırların en cesur velisi... Allah'ın beytini haccedenlerin en övgüye layık olanı... Allah'ın Nebisini ziyaret edenlerin en güzel örneği... Rasulullah'a bağlılık duyguları en yüce olan ve kralların kralı, Arapların kralı Ecvad! Sen ki çöl yollarını bir kalkanla geçitlerinin delinmesinden felaketlerin inmesinden korudun. Tüm özlemlerin sevginin muhabbetin cevherlerine gelince mecaz ve istiarelerin yetersiz kalacağı en güzel ifade ve terkiplerin yeterince ifade edemeyeceği kadar çoktur. Özlem ve sevgi, tüm hallerde kendisine beslenene karşı (sana)dır. Sen kendisinden himmet beklenen görüşmelerin örtüsünü kaldıran dilediğini yapmaya kadir, güzel sözlerle süsleyensin. Kalplerin ve muhabbetin merkezinde, sevginin denizinde yüzensin. (Bizler) senden cömertlik bekleyenleriz. Anlaşmaların anahtarıyla dostluk kapılarını açmanı bekleyenleriz ki bu da iyi niyetlerin artmasını gerektirir.

Açık denizde yolculukları esnasında hırsız/korsan saldırıları nedeniyle başlarına gelen bu kötü olaydan dolayı yanlarındaki resmi izin belgelerini kaybetmiş olmalarından dolayı emîrliğimiz tarafından men edilmişlerdir.

*Rabbim! Sen O Cebrî Sultanı şehirde ve çölde yaşayan halkını korumaya muvaffak kıldığın gibi, onun ömrünü Hz. Muhammed ve Haydar Hz. Ali hürmetine haşre kadar uzun kıl."*⁶⁴

Vezirin, mektupta müspet mesajlar vermesi, Cebrîlerle girilecek ilişkinin kazan-kazan prensibince her iki tarafa da olumlu sonuçlar doğuracağına inanmasındandır. Zira Basra Körfezi'yle Hindistan arasında ciddi bir ticaret ağı bulunmaktadır.⁶⁵ Ancak mektubun asıl sebebi Cebrîlere yahut bölgedeki Lahsâ halkından yerel Araplara ait bir ticaret gemisinin Hindistan sahillerine yaklaşırken Behmeniyeye sınırlarına

⁶² Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 93; İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/157-161; Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 50-53;

⁶³ Geniş bilgi için bk. Enver Konukçu, "Behmenîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/353-354.

⁶⁴ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 497-504. Ayrıca bk. Humeydân, "Mekânetü's-Sultân Ecvad b. Zâmil el-Cebrî", *Mecelletü'd-Dâra* 4/7 (1982), 58; Konukçu, "Behmenîler", 5/353-354. Hâce-i Cihân Hürmüz Emîrliği, Memlûklüler vb. gibi İslam devletlerine mektup göndermiştir. Çoğunlukla içeriği ticari ilişkilere dair mektuplardır. bk. İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 2/154; Humeydân, *Mekânetü's-sultân Ecvad b. Zâmil el-Cebrî*, 72.

⁶⁵ Humeydân, "Mekânetü's-sultân Ecvad b. Zâmil el-Cebrî", 65-66.

yakın bir mevkide korsan saldırılarına maruz kalmasıdır. Bu denizci tüccarlar Cebri'lere bağlı hareket ettiklerini bildirir pasaport kabilinden belgelerini de kaybetmişlerdir. Vezir, yukarıda sunulan mektupla Behmeniye Emîrliği'nin yaşanan hadisede bir parmağının olmadığını bildirmek istemiştir. Zira tüccarlarının başına gelenlerden dolayı Ecved'in kızması ve karşılık vermek istemesi halinde Behmeniye'yle ticareti kesebilecek olmasından endişe etmiştir. Bu durum Basra Körfezi ticaretinin Behmeniye için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁶⁶

Sözü edilen ticaretin önemi ve Behmeniye'yle Cebri'lerin ilişkisine ışık tutacak bir başka hadise de şöyledir. Behmeniye Sultanı Alâeddin II. Ahmed (838/1436-862/1458) bir gün kürsüde kendisinin adaletli bir hükümdar olmasından bahsederken Lahsâlı bir Arap tüccar ayağa kalkarak: "Hayır, vallahi o ne adildir ne cömerttir ne de halimdir. Allah'ın kullarına karşı merhametli değildir. Ey zalim yalancı! Sen tahir nesli (Şiiileri) öldürüyorsun, sonra da kalkıp bu sözleri minberden Müslümanlara söylüyorsun!" demiştir. Adamın bu çıkışının sebebi Sultan Alâeddin II. Ahmed'in ondan bazı atlar almış olması ancak parasını vermemesidir. Bir hata ile gerçekleştiğini tahmin ettiğimiz bu hadisede adaletle meşhur olduğu kaydedilen Sultan'ın bu sözlerden çok etkilendiği ağlayarak evine gidip vefat edinceye kadar evinden çıkmadığı söylenir.⁶⁷

Anlaşıldığına göre Behmenîlerle Basra Körfezi hattında aktif bir ticari hayat vardır. At, inci, mercan, baharat vb. ürünler ticaretin ana malzemelerdir. Ticaretin sağlıklı bir şekilde dönmesi, dostane ilişkilerin yürütmesine bağlıdır. Bunun için her iki tarafın da gerekli hassasiyeti göstermesi gerekmektedir. Bu açıdan özellikle Behmenîlerin dikkatli davrandıkları söylenebilir. Nitekim 9/15. asırda ticaretin sağlıklı yürütmesi için Behmenîlerde bazı Arap tüccarların vezir/danışman olarak atandığı kaydedilmiştir ki bunlardan birisi Lahsâ'dan gelen ve at ticaretiyle bilinen bir kimsedir. Körfez ticaretinin devlet üzerinde ciddi bir tesiri olduğu görülmektedir. Yukarıda anlatılan hadisede olduğu gibi bir tüccarın, sultanın sözünü kesecek cesareti taşıması, Kuzey Hindistan'daki Arap tüccarların bölgedeki hâkimiyetini göstermektedir.⁶⁸

4.4. Portekiz ve Cebri İlişkileri

10/16. yüzyıl, batılı devletlerin Hindistan'a ulaşmak için çeşitli yollar aradığı bir dönemdir. Batılıların bu yüzyılda Ümit Burnu'nu geçerek Hindistan sahillerine ulaşmayı başardığı bilinmektedir.

4.4.1. Portekizlilerle İlk Temas

Portekizli denizciler Hindistan'a giden yolda Yemen kıyılarında 350 km. açıklıktaki Sokotra Adası, Yemen ve Uman sahillerini sömürge planlarına dâhil etmiştir. Hindistan'a ulaştıktan sonra burada bir koloni kurmuşlardır. Özellikle Basra Körfezi ticaretinin Hindistan için önemli olması doğrudan Cebri'lerle temas etmelerine neden olmuştur. Muhtemelen doğrudan körfeze girmenin tehlikeli olduğunu anlayan Portekizliler başta Suhâr olmak üzere Uman sahillerini ele geçirme amacıyla 913/1507'de harekete geçmiştir. Cebri'ler ise 5.000 piyade askeri Suhâr'a yardım etmek için göndermiştir. Ancak kale komutanı Cebri'lerin gönderdiği askerleri kaleye almayıp, Hürmüz Emîri'nden istedikleri yardımın gelmesini beklemiştir. Bekledikleri yardımın gelmemesi durumunda ise kaleyi Cebri'ler yerine Portekiz'e teslim etmeyi tasarlamışlardır. Bunun sebebi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte onların Cebri'lerden daha fazla korktuğu söylenebilir. Hürmüz Emîrliği'nden beklenen yardımın gelmemesi ve ardından Suhâr halkının kaleyi Portekizlilere bırakmasıyla sonuçlanan hadisede Alfonso de Albuquerque gümüş, at, altın zincir vb. hediyelerle Cebri'leri ziyaret etmiş ve iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 913/1507 yılındaki bu temas anlaşıldığı kadarıyla taraflar arasındaki ilk diplomatik girişimdir. Portekizlilerin Cebri'lerle müspet

⁶⁶ Ebû Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-esri'l-hâkime fi'l-Ahsâ*, 2/236-237.

⁶⁷ Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdilâlî el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâşir ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır* (Beyrut: Dârü İbn-i Hazm, 1999), 3/260; Abdülmün'im en-Nemir, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind* (Dârü'l-Ahdi'l-Cedîde, 1959), 172.

⁶⁸ İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabiyye*, 1/148, 2/84; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 505.

bir ilişki kurmak istemesinin sebebi Cebrîleri, Uman sahillerine düzenleyecekleri olası bir saldırıdan vazgeçirmektir.⁶⁹

Suhâr halkının Cebrîler yerine Portekiz iktidarını tercih etmesi muhtemelen Cebrîlerin daha önce Suhâr'a düzenledikleri yağma türü saldırılardır. Bu saldırılarla Suhâr'la Cebrîler arasında son derece olumsuz bir iklim meydana gelmiştir.⁷⁰

4.4.2. Portekizlilerle İkinci Temas

913/1507'den sonrasına gelindiğinde Alfonso de Albuquerque birkaç yıl içinde Hürmüz Adası'nı ve Uman sahillerini ele geçirmiş ve Basra Körfezi'ndeki adaların ve limanların çoğunda tahakküm kurmuştur. Evâl ve Katîf hariç körfezdeki ticaretin yönetimini eline almıştır. Bu iki merkez ciddi bir ticari güce sahip olması itibarıyla Portekizli sömürgecilerin dikkatini çekmiştir. 914/1508'de Albuquerque harekete geçmek istemiş ancak Cebrîlerin Katîf ve Evâl'deki güçlü konumu Portekizlileri dikkatli hareket etmeye sevk etmiştir.⁷¹ Portekizliler Hürmüz topraklarında kendilerine bağlı bir vali olarak görev yapan Hoca Attar'ı Evâl'e saldırması için hem teşvik etmiş hem de onlara destek olmuştur. İlk zamanlar bu saldırılarda Portekizlilerin desteğiyle Hürmüz topraklarındaki vezir galip gelmiş olsa da geri çekilen Cebrîler Uman sahillerine saldırınca, bu tehdit karşısında Hürmüz birlikleri Evâl'i Cebrîlere bırakmak zorunda kalmıştır. Hürmüz Emîrliği güçlerinin Cebrîlere bu kadar kolay galip gelmesinin sebebi olarak Sultan Mukrin'in en yakın adamlarından Ğarîr b. Hâl'in ihanet etmesi gösterilmiştir. Nitekim Cebrîler tekrar Evâl'i ele geçirince Sultan Mukrin ilk olarak Ğarîr b. Hâl'i idam ettirmiştir.⁷²

4.4.3. Portekizlilerle Üçüncü Temas

Gelişmeleri haber alan Portekiz Kralı I. Manuel 919/1513'te Basra Körfezi'nde tam hâkimiyet sağlamak için saldırı emri çıkartmıştır. Saldırının amacı burada inci çıkarılması ve bu şehirlerle ele geçirilecek ticari yollara hâkimiyettir. Albuquerque o sırada Hindistan'daki kolonisi ve iç çekişmelerle uğraştığı için saldırıyı gerçekleştirememiştir. Albuquerque Portekiz kralına Bahreyn beldelerine nasıl saldıracağını bildirdiği bir mektup göndermiş, mektupta Evâl ve Katîf'in ele geçirilmesi halinde Mekke'ye saldırmanın daha kolay olacağını söylemiştir.⁷³

920/1514 yılında keşif için Evâl'e yakın bir yerde demirleyen Afonso'nun akrabası Piro Albuquerque liderliğindeki Portekiz gemileri çeşitli sebeplerle geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷⁴ Anlaşıldığına göre Portekizliler Evâl'e ilk kez yaklaşmışlar ve inci taşıyan gemileri ve inci dalgıçlığı yapanların mallarını yağmalamayı amaçlamışlardır. 921/1516'ya gelindiğinde Piro, Afonso'nun talimatına binaen keşif amacıyla Basra Körfezi'ne girmiştir. Hürmüz Emîrinin körfez sularının sığ, Piro'nun gemilerinin ise körfez sularına nazaran büyük olduğunu ve rüzgârların esme yönünün işini zorlaştıracağını, dolayısıyla geri dönmesi gerektiğini söylemesine rağmen Piro yine de yoluna devam etmiştir. Nitekim rüzgârların batıdan esmesi gibi birçok nedenden ötürü kısa bir süre sonra keşfi tamamlayarak dönmek zorunda kalmıştır.⁷⁵

Albuquerque Bahreyn'i istila edememiş ve 921/1515'te ölmeden hemen önce Portekiz'e Bahreyn başarısızlığından da bahsettiği bir mektup yazmıştır.⁷⁶ Mektubunda Bahreyn'den Hindistan'a giden at ve inci dolu gemilerin kârından, Bahreyn beldelerini yönetmenin kolay olacağından bahsetmiş ve Evâl, Lahsâ ve Katîf hariç olmak üzere Hürmüz Emîrliği'nin sahip olduğu tüm beldeleri ele geçirdiklerini

⁶⁹ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/186-193.

⁷⁰ Geniş bilgi için bk. Fâlih Hanzal, *el-'Arabî ve'l-Bürtüġâl fi't-Târîh* (Ebûzabî: el-Mecme'u's-Sekâfi, 1997), 311.

⁷¹ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/357-360; Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ġazvü'l-Bürtüġâlî li'l-Cenûbi'l-'Arabî ve'l-Halîc fi Fetretî mâ Beyne 1507-1535* (Ayn: Merkez-i Zâyid li't-Tütürâsi ve't-Târîh, 2000), 215-221; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 189.

⁷² Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ġazvü'l-Bürtüġâlî*, 215; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/191;

⁷³ Muhammed Mahmud Halîl'in, Ahmed Bû Şürb'un makalesinden yaptığı alıntı için bk. Muhammed Mahmud Halîl, *Târîhu'l-Halîc*, 514.

⁷⁴ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/436.

⁷⁵ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/571.

⁷⁶ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/570-571.

söylemiştir. Portekiz kralına ismi geçen Bahreyn beldelerine de yeniden saldıracaklarını ve buraları da istila edeceklerini vadedmiştir.⁷⁷

4.4.4. Portekizlilerle Dördüncü Temas

Hürmüz Emîrliği'nin ve Portekizlilerin başarısız girişimleri onları Bahreyn beldelerine ayrı ayrı değil de iş birliği yaparak saldırma fikrinde birleştirmiştir. Nitekim daha önce de geçtiği üzere bu şehirlerin düşmesinin zor olduğunu anlamışlardır. Hem konumu itibarıyla dış saldırıları dez avantajlı halde tutması hem de Cebri'lerin güçlü bir askeri yapılanmasının olması Bahreyn beldelerini koruyan sebeplerdir.

Hürmüz Emîrliği ve Portekizliler 926/1520'de Sultan Mukrin b. Zâmil hacdayken ittifak etmiştir.⁷⁸ Aralarında imzaladıkları anlaşmada Portekizlilerin, Basra Körfezi'nde hâkimiyetini perçinleyebilmesi için Evâlî ele geçirip oraya yerleşmesi sağlanacaktır.⁷⁹ Buradan Hz. Peygamber'in kabrini çalmak üzere harekete geçilmesi amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda Evâl, bir üs olarak görülmüştür. Bahreyn yöneticileri bazı anlaşma şartlarına göre Hürmüz Emîrliği'ne ödedikleri vergileri de durdurmuştur.⁸⁰ Ayrıca körfezde dönen ticaretten alınan payın tartışma çıkarmaya müsait bir ortam yaratması körfez hâkimiyeti üzerinde her zaman ciddi bir tehdit olarak durmuştur. Bu güvensiz ortam hep bir çatışmanın habercisi olarak durmuştur.

Portekizlilerin Bahreyn'i ele geçirme planları yaptığı yıllarda yani 923/1517'de Hicaz Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dâhil olmuştur. Esas itibarıyla denizci olan Portekizlilerin kara savaşında Cebri'leri yenmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan çatışmaları denizde tutmayı çünkü Cebri'lere ancak suda üstünlük kurabileceklerini düşünmüşlerdir. Ayrıca denizde sağlanacak üstünlük, ticari gelirlerle Portekizlileri daha güçlü kılacakken aynı şekilde Cebri'leri de en önemli zenginlik kaynaklarından mahrum bırakarak zayıflatacaktır.

Arap atlarının Zafâr'dan Hindistan'a ihracı kârlı bir ticari faaliyettir. Albuquerque Uman ve Bahreyn'de bu atların eğitimin yapıldığı pek çok çiftlikten bahsetmektedir.⁸¹ Ancak özellikle 10/15. asrın başlarında Cebri'lerin, kendileriyle rekabet halindeki diğer Arap kabilelerle karşı karşıya gelmesi bu ticaretin güvensiz bir hal almaya başlamasına ve Cebri'lerin karayoluyla Kızıldeniz'e inip ticaretin yönünü değiştirerek alternatif oluşturmaya çalışmasına neden olmuştur.⁸² Ticarete konu olan mal sadece Arap atından ibaret değildir. Bahreyn'deki inci ve dalğçlık da oldukça karlı bir ticari faaliyettir. İşte bu iki zenginlik, sömürgeci Portekizlilerin iştahını kabartmıştır.⁸³

Portekizliler Bahreyn'i ele geçirme planları yaparken bölgede bazı gelişmeler yaşanmıştır. Yavuz Sultan Selim 920/1514'te Çaldıran Savaşı'yla İran'ı mağlup ederek Basra Körfezi'ne yaklaşırken diğer taraftan Mısır'da Memlûkler'i 923/1517'de ortadan kaldırarak Hicaz'a hâkim olmuştur. Yaşanan gelişmeler üzerine Portekizliler emellerine ulaşmak hızlı hareket etmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir.⁸⁴ Bu coğrafyada Cebri'ler Portekizlilere karşı Müslüman varlığını destekleyen bir portre çizmiştir. Maskat ve Suhâr'da Portekiz kuşatmasına karşı yerel halkın yanında durması bu politikalarının en bariz örneğidir.⁸⁵ Onların ismi geçen yerlerde yardıma koşması bölgede Cebri'lerden daha güçlü bir siyasi otoritenin olmamasındandır.

Cebri'ler Portekizlilerin Bahreyn beldelerini el geçirmek için fırsat kollamaları karşısında nasıl bir politika izleyeceklerine dair konuyu kendi aralarında değerlendirmiştir. Salih b. Seyf b. Zâmil Portekizlilere vergi

⁷⁷ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/653; Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 217; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 517-518.

⁷⁸ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, 5/431; Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 225-226.

⁷⁹ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/653.

⁸⁰ bk. Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 519-520.

⁸¹ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/184.

⁸² Mey bint Abdilazîz el-İsâ, *el-Hayâtü'l-İlmiyye*, 7-12; Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 61.

⁸³ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/184, 4/653.

⁸⁴ Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 224-225.

⁸⁵ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 1/186-193; Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 225.

vermek karşılığında Portekizlilerle sorunları çözmeyi önerirken Mukrin b. Zâmil ise Portekizlilerle savaşmalarını teklif etmiştir.⁸⁶ Mukrin 926/1520'de Hac için kutsal topraklara giderek Hristiyan Portekizlilere karşı İslâm devletlerinden yardım talep etmiştir.⁸⁷ Asîr bölgesi ve Asîr bölgesinin güneyindeki bazı kabileler Mukrin'in yardım talebine karşılık vermiş ve birlikte günümüzde Katar'da bulunan Selvâ Körfezi'ne kaleler inşa ederek mevzi oluşturmuşlardır.⁸⁸

Hürmüz Emîrliği gemileriyle Portekizlilerin Bahreyn'e ilk saldırıları 926/1520'da gerçekleşmiştir. Portekizli komutan Gomes de Soutomaiorun önderliğindeki Portekiz gemilerinde 120 Portekizli asker bulunurken daha küçük olan Hürmüz Emîrliği gemilerindeki askerlerinin sayısı 1200 olarak belirtilmiştir. Mukrin'in olmadığı, yerine bölgeye Mukrin'in kardeşi Humeyd'in liderlik ettiği bu dönemde Portekiz ve Hürmüz Emîrliği kuvvetleri saldırıya geçmiş ancak rüzgârın ters esmesi nedeniyle Hürmüz Emîrliği'ne ait küçük gemilerin düzeni bozulmuş ve karaya asker çıkarmayı başaramamışlardır.⁸⁹

4.4.5. Portekizlilerle Beşinci Temas

Başarısızlıkla sonuçlanan son hamleden sonra Portekizliler daha güçlü hazırlanarak 927/1521'de Bahreyn'e ikinci saldırmış, üstelik Hürmüz Emîrliği bu seferde daha çok takviye kuvvet vermiştir.⁹⁰ O sırada Hicaz'da bulunan Mukrin, Portekizlilerin saldıracağını duyunca hazırlıklarını yapmıştır. Mukrin; Bahreyn'in yerel kuvvetleri, buna eklenen Asîr bölgesi savaşçıları ve Osmanlı askerleriyle güçlü bir savunma oluşturmuş, Bahreyn beldelerindeki askeri bölgeleri, kale duvarlarını yeniden inşa ederek güçlendirmiş, özellikle Evâl'deki kaleyi neredeyse yeniden inşa ettirmiştir. Türk-İran ustaların desteğiyle büyük gemiler yaptırarak filosunu güçlendirmiş, silahlı savaşçılarla ordusunu desteklerken ağır Osmanlı topları tedarik etmiştir. Türk topçular, Bahreyn Araplarına bu topları kullanmayı öğretmişlerdir.⁹¹ Mukrin, Hristiyanlar karşısında Arap, Türk ve Farîsîleri birleştirmeyi başarmıştır.

Mukrin'in kuvvetleri, döneminin bilinen silahlarıyla teçhizatlanmış 11.000 savaşçıdan oluşmuştur. Buna ek olarak 300 Arap süvari, 400 asker oklu ve mızraklı süvari, 20 Türk tüfekli vardır. Çağının modern silahlarına sahip Portekiz kuvvetleri önünde Bahreyn'i savunmak için Türkler yerel Araplara tüfekleri nasıl kullanacakları noktasında eğitim vermişlerdir.⁹²

927/1521'de Portekiz'in Hindistan valisi Diogo Lopes de Sequeira Hindistan'dan hareket etmiştir. Vali, Hürmüz Emîrliği sınırlarındaki Portekizli komutan Antonio Correa'yı Bahreyn'i işgal etmesi ve onu Hürmüz Emîrliği'ne ilhak etmesi için görevlendirmiştir. Antonio Correa bu saldırı için çağının modern silahlarıyla donatılmış 400 Portekizli savaşçının üzerinde bulunduğu 7 büyük gemi hazırlamıştır.⁹³ 927/1521'de Hürmüz Emîrliği birlikleri Arap ve İranlı paralı askerlerle toplamda 3.000 askerle dolu 200 küçük gemi ve okçu kuvvetlerle Hürmüz veziri Reis Şerefüddin liderliğinde Portekiz birliklerine katılarak Evâl'e yönelmişlerdir. Şiddetli rüzgâr nedeniyle Portekizliler ve Hürmüz Emîrliği kuvvetleri çok sayıda gemi ve 150'den fazla mürettebat kaybetmişlerdir. Evâl kıyılarına ulaşmalarının bir hafta sürmesinden hareketle Antonio Correa'nın körfez yollarını bilmediği yorumu yapılmıştır.⁹⁴

Hürmüz ve Portekiz kuvvetleri birleşerek Evâl kalesine yoğun bir saldırı gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Portekizlilerin Hürmüz ordusuna tam anlamıyla güvenmediği anlaşılmaktadır. Zira gemilerle kaleye uzaktan atış yapılmış ve bu sırada gerçekleşecek kara harekâtından önce Hürmüz ordularının Cebrîlere haber vermelerine engel olmak için kendilerinden çok uzaklaşmamasını, sahile yakın

⁸⁶ Necmeddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/215; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/172-173.

⁸⁷ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, 5/431; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 524.

⁸⁸ İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 52.

⁸⁹ Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 225-226; Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâretî'l-Cebbûr*, 61.

⁹⁰ Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 95.

⁹¹ Ali Ebû Hüseyin, *Safahâtün min Târîhi'l-Bahreyn*, 30-33; Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâretî'l-Cebbûr*, 79; Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 227.

⁹² Humeydân, *Devletü Âl-i Fadl fi'l-Ahsâ ve'l-Katîf*, 861; Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 228-229.

⁹³ Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 229; Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 95-96; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 530.

⁹⁴ Fâlih Hanzal, *el-'Arabü ve'l-Bürtüğâl*, 312; Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 90; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 530-531.

durmalarını istemişlerdir. Hatta Antonio Correa'nın emri üzere Portekizli askerlerin karaya inmelerinin Hürmüz kuvvetlerinden önce olması da Hürmüz Emîrliği'nin kara harekâtını Cebrîlere bildirmelerinden duyduğu endişe yüzünden olmalıdır.⁹⁵

Portekizliler kale önünde karaya inmiştir. Antonio'nun kuvvetleri Sultan Mukrin tarafından yapılmış duvara tırmanmıştır. Antonio ile 170 süvari, sağında erkek kardeşi ve onunla birlikte 50 atlı, kalenin etrafında suyla doldurulmuş hendeğe batınca Sultan Mukrin'in kuvvetleri, geri çekilip şehre sığınarak Portekizlilerin savaşı kazandıklarını sanmalarını ve taarruza geçmelerini sağlamışlardır. Böylece Mukrin atağa geçerek Portekizlileri kaleyle şehrin dış duvarları arasında sarmıştır. Mevsimin yaz olması ve savaşın uzaması her iki taraf için işleri zorlaşmıştır. Portekizliler kendileri arasında seçtikleri 200 kadar başarılı okçuyu Cebrî komutanların öldürülmesi talimatıyla görevlendirmişlerdir. Bu okçuların Cebrî komutanları öldürmeleri, ardından okçu birliklerin üzerine yürüyen Cebrî askerleri de püskürtmeyi başarması Cebrîlerin asker kayıplarını arttırmıştır. Buna rağmen Sultan Mukrin ve komutanı Humejd'in kararlılığı, Portekizlilerde yorgunluğun başlamasını sağlamıştır.⁹⁶ Ayrıca Antonio Correa'nın sağ kolundan yaralanması ve şiddetli sıcaklık Portekizlileri geri çekilmeye sevk etmiştir.⁹⁷

Savaşın seyri yeniden Cebrîler lehine dönmüşken Mukrin'in bacağından derin bir yara alması ve güçlerini geri çekmesi, Müslümanlarda moral kaybına neden olmuştur. Mukrin savaşı 6 gün boyunca komutanı Humejd'e verdiği talimatlara yürütmeye çalışsa da askerleri çözülmeye başlamıştır. Altıncı günün sonunda vefat etmiş ve bu vefat Müslümanların dağılmasına neden olmuştur. Komutan Humejd, ordusundan kalanlarla Katîf'e çekilmiştir. Bu davranışla orduyu toplamayı ve yeni sultanın tespiti için zaman kazanmayı planlamıştır. Evâl adası Portekiz ve Hürmüz Emîrliğinin eline geçmiştir.⁹⁸

Mukrin'in cenazesi defin için Katîf'ten Lahsâ'ya götürülürken Hürmüz Emîrliği veziri Şerefüddin, Cebrî gemilere yarı yolda saldırarak Mukrin'in cesedini ele geçirmiş ve başını yanında götürmüştür.⁹⁹ Bu işi Antonio Correa'nın yaptığı da aktarılmaktadır.¹⁰⁰ Portekiz kralı Antonio Correa'ya kazandığı zaferden ötürü bir nişan vermiş ve savaşa dair görselleri bir taşa kazıtmıştır. Sultan Mukrin'in kesik başı, Antonio Correa'nın kalkanına resmedilmiştir.¹⁰¹

927/1521'de Portekizlilerin Bahreyn'i yağmalamış ama ticari faaliyetlerin devamı için özellikle yabancı tüccarlara dokunulmazlık sağlamış, ada Hürmüz Emîrliği sınırlarına dâhil edilirken ticari hareket ve gemiler Portekizlilere verilmiştir. Bahreyn halkının Portekiz'e her sene ödemesi için 400 Düka civarında bir vergi belirlenmesinden de anlaşıldığına göre Hürmüz Emîrliği'yle değil Portekizlilerle muhatap olmuşlardır.¹⁰²

4.4.6. Katîf'in Hürmüz Emîrliği ve Portekiz İttifakının Eline Geçmesi

Hürmüz Emîrliği Evâl'den sonra Katîf'i de ele geçirmek için harekete geçmiştir. Evâl'deki kazançlarından çok daha fazlasını elde edebilmek umuduyla Portekizlilerle birlikte 927/1521'de Katîf'e yönelmişlerdir.¹⁰³

⁹⁵ Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 229. Ayrıca bk. Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 532.

⁹⁶ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 532-533. Ayrıca bk. Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 232; Cemâl Zekeriyâ Kâsım, *Târîhu'l-Halîcî'l-'Arabî el-Hadîs ve'l-Muâsır* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1997), 69.

⁹⁷ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/172-174.

⁹⁸ Ali Ebû Hüseyin, "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn", 95; Fâlih Hanzal, *el-'Arabü ve'l-Bürtüğâl*, 312-313. Mukrin'in kaç gün daha yaşadığı konusundaki tartışmalar hakkında bilgi için bk. Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 535-536.

⁹⁹ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/172-174.

¹⁰⁰ Ali Ebû Hüseyin, *Safahâtün min Târîhi'l-Bahreyn*, 35; Muhammed Hamîd es-Selmân, *el-Ğazvü'l-Bürtüğâlî*, 234-235. Tüm bunların dışında bir başka aktarım daha vardır. Buna göre Mukrin Hac için gittiği Hicaz'dan dönerken Fransızlar tarafından ele geçirilmiş ve Müslümanların 1.000 dinar fidye teklifini kabul edilmeyerek işkenceyle öldürülmüştür. İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, 5/431. Ancak bu bilgi doğru olamaz. Zira aynı müellif ilerleyen safhalarda Mukrin'in, geri çekilmeleri karşılığında Hürmüz'e belli bir ödeme teklifinde bulunduğunu aktarmaktadır. bk. İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, 5/431.

¹⁰¹ Cemâl Zekeriyâ Portekizli müelliflerin Mukrin'in sağ olarak esir düştüğünü Müslümanların kendilerine teklif ettikleri fidyeyi kabul etmeyerek Mukrin'i öldürdükleri bilgisini aktarmaktadır. Cemâl Zekeriyâ Kâsım, *Târîhu'l-Halîcî'l-'Arabî el-Hadîs ve'l-Muâsır*, 1/69-70.

¹⁰² İslâm beldelerinin Portekizlilere mağlup olmasının müsebbibi olarak Hürmüz Emîrliği'ni gören ve onlara öfke duyan Bahreyn halkı ilerleyen yıllarda Portekizlilerle birleşecektir. Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 539-540.

¹⁰³ Humejdân, *Devletü Âl-i Fadl fi'l-Ahsâ ve'l-Katîf*, 861.

Bu çatışma Portekizlilerin 913/1507'de körfez sahillerine gelmelerinden beri girdikleri en uzun savaşı olmuştur.¹⁰⁴ Portekizliler ve Hürmüz Emîrlîği Katîf'i ele geçirerek körfez ticaretindeki hâkimiyetlerini arttırmışlardır.

4.4.7. Uman'ın Hürmüz Emîrlîği ve Portekiz İttifakının Eline Geçmesi

Art arda gelen kayıplar ve özellikle Katîf'in düşmesinden sonra Bahreyn beldelerindeki Cebrî güçler birliklerini kaybederek Lahsâ ve Necid gibi bölge coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmışlardır. Uman halkı Cebrîlerden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Portekizlilerle ittifak kurmuştur. Cebrî Sultan Hüseyin b. Saîd ise Uman'ı yeniden ele geçirmek için Hürmüz Emîrlîği'nin siyasi etkisindeki Suhâr'a doğru harekete geçmiştir. Cebrîler, Hürmüz Emîrlîği'ni şehirden çıkarmak amacıyla bölgede bulunan Portekizli komutan Don Luis'le ittifak kurmuştur. Cebrîler için, kurulan ittifakın en önemli sebebi Hürmüz'den Mukrin'in intikamını almaktır. 928/1522'de Suhâr sahillerinde Portekizliler gemileriyle kaleyi kuşatmış Cebrî kuvvetler ise 4500 kişiyle şehir surlarını karadan muhasara etmiştir. Böylece Suhâr halkı kendilerine zarar verilmeyeceği sözünü alarak savaşız teslim olmuştur. Şehir Portekizlilerin olurken yönetici olarak Hüseyin b. Saîd kalmıştır. Yenilerek Kışm Adası'na kaçan Hürmüz Emîri, Hüseyin b. Saîd'in düzenlediği bir suikastla öldürülmüştür. Bu suikast, Portekizlilere yardım ederek Mukrin'in ölmesine sebep olduğu için gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁵

5. Cebrîlerin Yıkılışı

Mukrin'in şehit edilmesi hanedanlığa ciddi anlamda zarar vermiştir. Meydana gelen siyasi boşlukta devlet bir kargaşa içerisinde kalmıştır. Evâl Adası ve Katîf gibi iki önemli şehrin kaybıyla birlikte Basra Körfezi'ndeki üstünlüğün elden çıkması büyük bir ekonomik zarara neden olmuştur. Bu bölgeler yeniden hanedanlık tarafından ele geçirildiğinde emîrlik iki boydan yönetilmiştir. Ecved b. Zâmil'in nesli Lahsâ ve Necid'e, Ecved'in kardeşi Hilâl b. Zâmil b. Hüseyin b. Cebrî'nin nesli ise Uman'ın kuzeyine ve sahillerine hâkim olmuştur. Bunlardan Portekiz'le ittifak halinde olan ise Uman'daki Hilâl b. Zâmil neslinden gelen yönetimdir.¹⁰⁶

Mukrin şehit olduktan sonra Cebrîlerde iç çekişmelerin yaşandığı bilgisi doğru olmakla birlikte eksiktir. Zaten var olan bir taht kavgası, Mukrin'in ölümüyle ortaya çıkmıştır. Nitekim Mukrin'in iktidarı döneminde Mukrin'le dayısı Sâlih b. Yûsuf b. Hüseyin arasında Sâlih ölene kadar süren savaşlar Lahsâ'daki Cebrî iktidarı ziyadesiyle yormuştur.¹⁰⁷ Mukrin ölünce yerine amcası Ali b. Ecved geçmiş ve iki ay iktidarda kalmıştır. Yeğeni Nâsır b. Muhammed b. Ecved isyan ederek amcasını devirmiştir. Üç sene süren idareciliği, devletin içine düştüğü ekonomik buhran sebebiyle tahtı büyük bir meblağ ödeme alması akabinde Kutun b. Ali b. Hilâl b. Zâmil'e devretmesiyle son bulmuştur ki Kutun, Cebrî neslin Uman'a hükmeden ailesindedir. Kutun bir yıl kadar iktidarda kaldıktan sonra yerine geçen oğlu emîrliğin içine düştüğü sıkıntılarla baş edemeyince tahtı amcası Gazîb b. Zâmil b. Hilâl'e bırakmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁸

İktidara Gazîb geçtikten sonra Ecved'in torunları iktidarı tekrar ele geçirmek için Basra'da Âl-i Fadl'dan güçlü konumda bulunan Râşid b. Megâmis'ten yardım istemişlerdir. Bu gelişmeyle Lahsâ ve Katîf'e giren Râşid b. Megâmis 931/1525 senesinde bölgede hâkimiyetini kurmayı başarmıştır.¹⁰⁹ Lahsâ ve Katîf'te Cebrî iktidarın sonunun gelmesiyle 935/1528-1529 yılında Benî Lâm ve diğer çevre kabileler Necid bölgesindeki Cebrî iktidara bir süreliğine son vermiştir.¹¹⁰ Çünkü aşağıda izahı yapılacağı üzere

¹⁰⁴ Albuquerque, *es-Sicillü'l-Kâmil*, 4/184-193, 236-237, 465-466.

¹⁰⁵ Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 82-83; Fâlih Hanzal, *el-'Arabü ve'l-Bürtüğâl*, 312-316; Cemâl Zekeriyâ Kâsım, *Târîhu'l-Ĥalîci'l-'Arabî*, 72-73; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 542-545.

¹⁰⁶ Siyâbî, *İs'âfü'l-a'yân*, 56.

¹⁰⁷ Necmeddin el-Gazzâlî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, 1/215; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 8/172-173; Ebû Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime fi'l-Ahsâ*, 1/212-216.

¹⁰⁸ Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idü'l-munazzama*, 316; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, 5/431; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 121-122; Humeydân, *Târîhu's-siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr*, 81-82. Kutun'la başlayan döneme Benî Hilal Emîrlîği ismi verildiğine de tanık olunmuştur. bk. Siyâbî, *İs'âfü'l-a'yân*, 56. Osmanlılar Irak'ı 941/1534'te fethetti ve 945/1538'de Râşid b. Megâmis'i Basra valisi olarak atadı. Bilgi için bk. Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 551.

¹⁰⁹ Cezîrî, *Dürerü'l-ferâ'idü'l-munazzama*, 316; Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 206; Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 552.

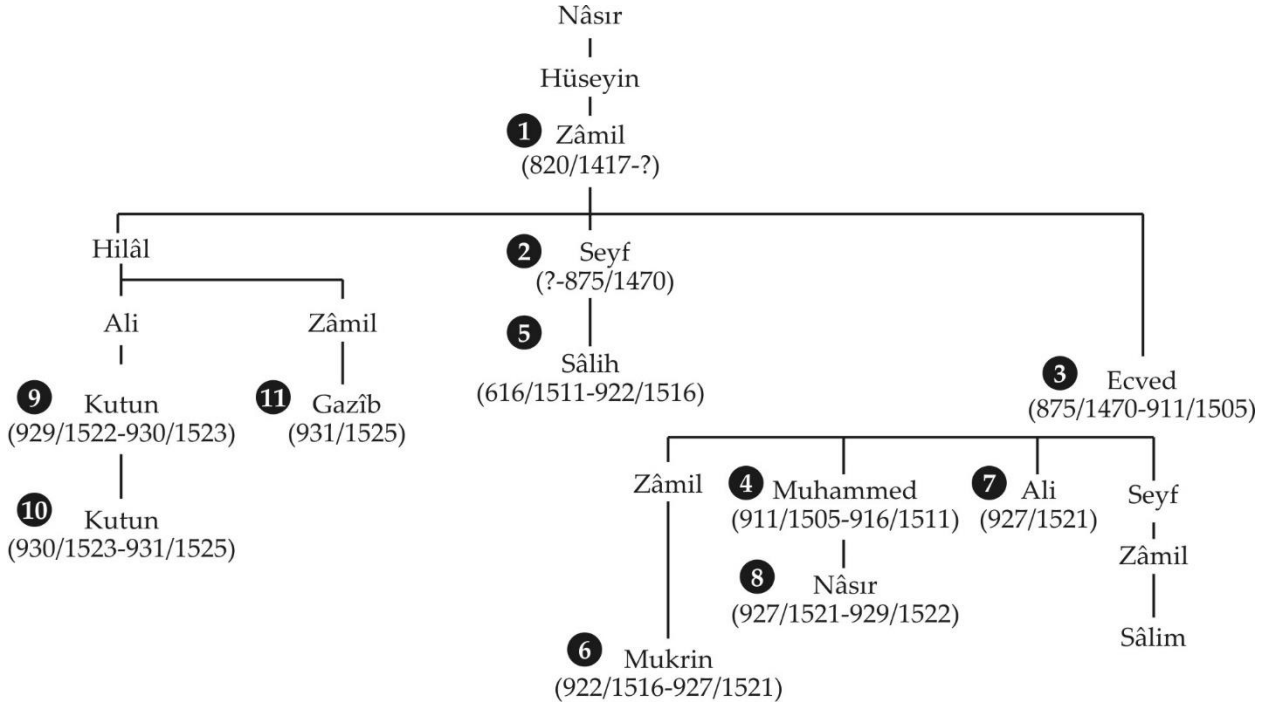
¹¹⁰ Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 206.

Osmanlılar Bahreyn beldelerine girdiğinde burayı Râşid b. Megâmis'ten değil Cebrîlerden almıştır. Râşid b. Megâmis'in Bahreyn beldelerine ne kadar hükmettiği konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir.

İbn İsâ ise Cebrîlerin yıkılışı için yaklaşık olarak hicri 1000/1590-1591 yılını işaret etmiş ve Osmanlıların Lahsâ ve Katîf'i ele geçirdiğini, buralarda askeri bir karargâh kurduğunu ve Lahsâ'ya vali ve komutan olarak Fatih Paşa'yı atadıklarını belirtmiştir.¹¹¹ Osmanlıların Lahsâ ve Katîf'i Âl-i Megâmis'ten değil de Cebrîlerden aldığı bilgisinden hareketle denilebilir ki Cebrîler, Râşid b. Megâmis tarafından yıkıldıktan sonra bu beldeleri tekrar ele geçirerek iktidarlarını yeniden kurmayı başarmışlardır.¹¹² Mukrin b. Gadîb b. Zâmil b. Hilâl b. Zâmil b. Hüseyin b. Nâsır, Âl-i Megâmis'ten Lahsâ'yı alan kişidir. Hıfzî'nin kayıtlarında da Cebrîlerin Osmanlıları bölgeden uzaklaştırarak buraya ikinci kez buraya hâkim olma çabasının yer alması, Cebrîlerin Âl-i Megâmis'ten burayı aldığını ve Osmanlıların bölgeyi Cebrîleri yıkarak ele geçirdiğini göstermektedir.¹¹³ Bir diğer delil ise Kanunî Sultan Süleyman'ın 963/1555'de Muhammed Paşa'yı Lahsâ'nın fethine gönderdiği, Osmanlıların burayı ele geçirdiği ve hatta burada Sultan Süleyman adına bir mescid yapıldığı bilgisidir.¹¹⁴ Netice itibarıyla Lahsâ'dan sonra Cebrîlerin 999/1590'da yıkıldığı kaydedilmiştir.¹¹⁵

Şekil 1: Cebrî Hanedanlığı

Kaynak: Araştırmamız esnasında elde ettiğimiz bilgilere göre oluşturulmuştur.

4. Sonuç

Cebrîler 820/1417 senesinde kurulmuş ve Bahreyn beldeleri olarak anılan Evâl adası, Lahsâ, Katîf şehirlerinde hüküm sürmüştür. Sınırlarına Necid'i de dâhil edip Uman'ın iç kısımlarını ve bazı sahillerini fethetmişlerdir. Kurucusu Zâmil b. Hüseyin'dir. Bölgedeki yerel Arap kabileler, Moğollar, Hürmüz Emîrliği, Abbâsî ve Selçuklu'nun egemenliğinden uzak bu bölgelerde her seferinde kendi siyasi

¹¹¹ Aslında İbn İsâ Cebrîleri Osmanlıların değil Rumların yıktığını söylemiştir. Ancak bu ifadeyle onun Osmanlıları kastettiği açıktır. bk. İbrâhim b. Sâlih b. İsâ, *Târîhu ba'zî'l-havâdisi'l-vâkı'ati fi Necid* (Riyad: Mektebetü Meliki'l-Fehd, 1999), 42.

¹¹² Ebû Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî, *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime fi'l-Ahsâ*, 1/272; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/196.

¹¹³ İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 52.

¹¹⁴ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 121-122; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/187.

¹¹⁵ Muhammed b. Halîfe b. Hamed en-Nebhânî et-Tâî, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fi târihi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye* (Kahire: Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1342), 74. Türklerin burayı ele geçirdiği tarihi 957/1550, 963/1550, 999/1590 olarak zikredenler de vardır. Muhammed b. Halîfe, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye*, 74-75; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 121-122. Ayrıca bk. Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 558-559.

sınırlarını belirleme çabasında olmuştur. Evâl, Katîf ve Lahsâ uzun bir süre Moğollara ve ardından Hürmüz Emîrliği'ne boyun eğmiş ve bu dönemlerde buralardaki hanedanlar çoğu zaman yarı bağımsız hareket etmişlerdir. Bahreyn beldelerinde tam bağımsızlık Cebrîlerle mümkün olmuştur.

Cebrîler kendilerinden önceki emîrlikler ve Karmatîlerin aksine Sünnîdir. Amelde Mâlikî mezhebini benimsemişlerdir. Çevre yerleşim yerlerinden Mâlikî âlimler getirterek Bahreyn beldelerinde adli konularda ve bazı siyasi konularda danışmalık hizmeti almışlardır.

Cebrîleri kendilerinden önceki emîrliklerden ayıran bir başka en önemli hadise bölgenin Portekizliler başta olmak üzere Avrupalı devletler tarafından öneminin keşfedildiği dönemde yaşamaları ve onlarla mücadele etmeleridir. Basra Körfezi'nin Doğu-Batı arasındaki ticaret yolunda önemli bir koridor olması, Portekiz'in Basra Körfezi'ne girmesine neden olmuştur. Hindistan'dan gelen ticaretin bir kolunun Kızıldeniz yoluyla Mısır kara sınırına ulaşarak oradan kara yoluyla Akdeniz'e inmesine bir alternatif olarak Basra Körfezi önemli bir coğrafyadadır. Aynı dönemde Osmanlıların Hicaz'a hâkim olması ve Basra ve Bahreyn çıkarmaları bölgedeki tansiyonu Portekizliler aleyhine arttırmıştır. Hicaz'ın muhafazasındaki Osmanlı varlığı Portekizlileri endişeye sevk etmiştir.

Portekizlilere karşı Bahreyn beldelerini savunan Cebrîlerin direnişine Asîr bölgesindeki bazı kabileler başta olmak üzere diğer bazı komşu yerel Arap kabileler de destek vermişlerdir. Mekke Şeriflerinin yardımlarının yanında Osmanlı askerleri tarafından hem döneminin son askeri teknolojisi olan ateşli silahlar ve toplarla desteklenmiş hem de Türk askerleri Cebrî kuvvetlere bu silahları nasıl kullanabileceğini öğretmiştir. Bu savaşta Arap, Türk ve Fârisîleri birleştirmeyi başaran ve hanedanlığın bilinen en önemli hükümdarı olan Mukrin b. Ecved'tir. Yine de Portekizlilere karşı kaybeden emîrlik, dış kuvvetlerden yardım istemek pahasına iç çekişmelere sahne olmuştur. Basra'dan yardım için gelen Râşid b. Megâmis, yönetimi ele geçirerek Cebrî hâkimiyetine geçici olarak son vermiştir. Bazı Cebrî kuvvetler bölgeyi tekrar ele almayı başarmış olsa da eski kuvvetlerinden çok uzak kalmışlardır. Nitekim Osmanlılar Lahsâ'ya girerek Cebrîler hanedanlığına 999/1590'da son vermiş ve Bahreyn beldelerini Osmanlı vilayeti yapmıştır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*. Suudî Arabistan: Ahsâ, 1992.

Abdülhayy b. Fahriddîn b. Abdilalî el-Hasenî. *Nüzhetü'l-ḥavâtır ve behcetü'l-mesâmi' ve'n-nevâzır*. Beyrut: Dârü İbn-i Hazm, 1999.

Abdülkâdir b. Muhammed b. Ahmed b. Ferec. *es-Silâhu ve'l-'Udde fi Târîhi Cidde*. thk. Ali Muhammed Ömer. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.

Abdül Mün'im en-Nemir. *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*. Dârü'l-Ahdi'l-Cedîde, 1959.

Ahsâî, Âl-i Abdülkâdir Muhammed b. Abdullah. *Tuhfetü'l-müstefid bi târîhi'l-Ahsâi'l-kadîm ve'l-cedîd*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2. Baskı, 1987.

Alfonso de Albuquerque. *es-Sicillü'l-Kâmil li 'Amâli Alfonso de Albuquerque*. Arapçaya Çev. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh. Ebûzabî: el-Mecmeu's-Sikâfi, 2000.

Ali Ebû Hüseyin. "el-Cebbûr 'Arabü'l-Bahreyn". *Mecelletü'l-Vesîka*. 3. Sayı, 1983.

Al-Jazirah Corporation. "Hakâiku ve bi'l-Vesâiku fi Nisbeti Kitâbü İmtâ'u's-Sâmir ilâ Ğayri Müellifihî Şuayb". Erişim 22 Ocak 2024. <https://www.al-jazirah.com/2001/20011028/wo1.htm>

- Al-Jazirah Corporation. "Kitâbü Târîhu Asîr beyne'l-Hakîkati ve't-Tezvîr". Erişim 22 Ocak 2024. <https://www.al-jazirah.com/2000/20000604/wo1.htm>
- Cemâl Zekeriyâ Kâsım. *Târîhu'l-Ĥalîci'l-'Arabî el-Hadîs ve'l-Muâsır*. Kahire: Dârü'l-Fikrî'l-'Arabî, 1997.
- Cezîrî, Zeynüddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Abdilkâdir. *Dürerü'l-ferâ'idi'l-munazzama fi aĥbâri'l-hâc ve tarîkı Mekketel-mu'azzama*. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1965.
- Ebû Abdurrahman Ukayl ez-Zâhirî. *Ensâbü'l-üseri'l-hâkime fi'l-Ahsâ*. Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1983.
- el-Ezkevî, Serhân b. Saîd. *Keşfü'l-Ġumme el-Câmiu' li Aĥbâri'l-Ümme*. thk. Muhammed Habib Salih ve Mahmud b. Mübarek es-Süleymî. Maskat: b.y., 2013.
- el-Ma'velî, Ebû Süleymân Muhammed b. Âmir b. Râşid el-Üfevî. *Kıyasun ve aĥbârun cerat fi Umân*. thk. Saîd b. Muahmed b. Saîd el Hâşimî. Uman: Vizâretü's-Sikâfeti ve't-Türâs, 2014.
- Enver Konukçu, "Behmenîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 5/353-354.
- es-Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh. *Vefâ'ü'l-vefâ bi-aĥbâri dâri'l-Muşafâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- es-Siyâbî, Sâlim b. Hammûd b. Şâmis. *İs'âfü'l-a'yân fi ensâbi ehli 'Umân*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1965.
- Fâlih Hanzal. *el-'Arabü ve'l-Bürtüġâl fi't-Târîh*. Ebûzabî: el-Mecme'u's-Sekâfî, 1997.
- Fayda, Mustafa. "Benî Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 3/66-67
- Humeydân, Abdüllatîf en-Nâsır. "İmâretü'l-'Usfûriyyîn ve Devruha's-Siyâsî fi târihi Şarki'l-Cezîreti'l-'Arabîyye". *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Âdâb* 15 (1979), 69-140.
- Humeydân, Abdüllatîf en-Nâsır. "Mekânetü's-Sultân Evced b. Zâmil el-Cebri". *Mecelletü'd-Dâra* 4/7 (1982).
- Humeydân, Abdüllatîf en-Nâsır. "Târîhu's-Siyâsî li İmâreti'l-Cebbûr fi Necid ve Şarki'l-Cezîre". *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adâb* 17 (1981).
- İbn Bessâm, Abdullah b. Muhammed. *Tühfetü'l-müşâk fi aĥbâri Necid ve'l-Hicâz ve'l-İrâk*. thk. İbrahim el-Hâlidî. Kuveyt: b.y. 2000.
- İbn Ferec, Abdülkâdir b. Muhammed b. Ahmed b. Ferec. *es-Silâhu ve'l-'Udde fi Târîhi Cidde*. thk. Ali Muhammed Ömer. Port Said: Mektebetü's-Sikâfeti'd-Dîniyye, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *İnbâ'ü'l-ġumr bi-ebnâ'i'l-'umr*. thk. Hasan Habeşî. Mısır: Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1969.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. thk. Komisyon. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn İsâ, İbrâhim b. Sâlih. *Târîhu ba'zi'l-havâdisi'l-vâkı'ati fi Necid*. Riyad: Mektebetü Meliki'l-Fehd, 1999.
- İbn İyâs, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Ahmed. *Bedâ'i'u'z-zühûr fi veķâ'i'd-dühûr*. thk Mahmud Mustafa. Kahire: el Hey'etü'l-Misriyye, 1982.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fi aĥbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1986.
- İbrâhim b. Ali Zeynü'l-Âbidîn el-Hıfzî. *Târîhu Asîr ru'yetün târihiyyetün hilâle hamsete kurûn*. Riyad: Dârü'l-Eymân, 1413/1992.

- İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî. *Saltanatü Hürmüzi'l-'Arabîyye*. Re'sülhayme: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Vesâikiyye, 2000.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Kalâ'idü'l-cümân fi't-ta'rîf bi-ķabâ'ili 'Arabi'z-zamân*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısırî, 1982
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Nihâyetü'l-ereb*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Beyrut: Dârü'l-Küttâbi'l-Lübnâniyyîn, 1980.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Şubhu'l-a'sâ fi şmâ'ati'l-inşâ'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Konukçu, Enver. "Behmenîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 5/353-354.
- Kurnaz, Yasin. "Bahreyn Beldelerinde Usfûrîler Emirliği". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23/2 (Aralık 2023), 593-616.
- Kurnaz, Yasin. "İbn Hacer El-Askalânî'nin Cervânîler Emîrliği Hakkındaki Rivayetine ve Bu Rivayet Eksenli Anlatıma Tenkitler". *Tokat İlmiyat Dergisi* 12/1 (Haziran 2024), 186-204.
- Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Aralık 2018), 1-27.
- Marco Polo. *er-Rihâletü Nikolay Marco Polo*. Arapçaya Çev. Abdülazîz el-Câvid. Kahire: Esdârü'l-Hey'eti'l-Mısriyye, 1995-1996.
- Mey bint Abdilazîz el-İsâ. *el-Hayâtü'l-İlmiyye fi Necd münzü Kıyâmi Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb ve hattâ nihâyeti'd-Deveti's-Suûdiyye*. Riyad: Dâratü'l-Meliki Abdülazîz, 1997.
- Muhammed b. Halîfe b. Hamed en-Nebhânî et-Tâî. *et-Tuĥfetü'n-Nebhâniyye fi târîhi'l-Cezâreti'l-'Arabîyye*. Kahire: Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1925.
- Muhammed Hamîd es-Selmân. *el-Ġazvü'l-Bürtüġâlî li'l-Cenûbi'l-'Arabî ve'l-Halîc fi Fetreti mâ Beyne 1507-1535*. Ayn: Merkez-i Zâyid li't-Tütürâsi ve't-Târîh, 2000.
- Muhammed Mahmud Halil. *Târîhu'l-Halîc ve Şarki'l-Cezâreti'l-Arabîyye el-Müsemma İklîmü Bilâdi'l-Bahreyn*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2006.
- Necmeddin el-Gazzî, Ebü'l-Mekârim Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî. *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-a'yâni'l-mi'eti'l-'âşire*. thk. Halil Mansur. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. "Cebrîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 7/ 205.
- Özbaran, Salih. "16. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu". *Tarih Dergisi* 25 (Haziran 2011), 51-72.
- Özbaran, Salih. "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu". *Tarih Dergisi* 31 (Haziran 2011), 65-146.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Ġav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ķarni't-tâsi'*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Şuayb b. Abdülhamîd ed-Dûsirî. *İmtâ'u's-sâmir bi tekmileti müt'ati'n-nâzir*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1365/1945.
- Teixeria, Pedro. *The Travels of Pedro Teixeira, With His "Kings to Hormuz" and Extracts From His "Kings of Persia"*. İngilizceye Çev. William F. Sinclair. London, 1902.
- Werner, Caskel. *Eine Unbekannte, Dynastie in Arabien*. Leiden, 1949.